

Bilim Tarihçisi Sübki'ye Göre Cengiz Han

Genghis Khan: In The View Of Science Historiographer,
Subki

Mehmet Emin Şen*

Özet

Cengiz Han'ın liderliğinde (1155-1227) başlayan büyük bir kısmı onun idaresi altında bir kısmı da onun ölümünden sonra halefleri tarafından devam ettirilen seferler Asya'nın tamamını etkilemiştir. Dünya tarihinde önemli bir etkisi olan Cengiz olayını değerlendiren diğer yazarlarla Bilim Tarihçisi Sübki'nin bakışı arasında çok önemli farklar bulunmaktadır. Müslüman bir tarihçi olan, zulüm gören tarafta bulunan Sübki, bu meseleye çok farklı bakış açıları ile yaklaşmaktadır. Bu çalışmada Müslüman halkların Cengiz algısı öncelikle Sübki'nin eserinde yer aldığı şekliyle belirlenmeye çalışılacaktır. Onun verdiği bilgilerin analizi yapılarak diğer kaynaklarla karşılaştırılacak böylece araştırmacı ve okuyucuların Cengiz'i ve onun oluşturduğu toplumu tanıması, dünya tarihindeki yerini ve önemini kavraması sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Han, Tarih, Sübki, Moğol, Tatar

Abstract

Campaigns which started under the leadership of Genghis Khan (1155-1227) and were sustained by his successors after his death affected the whole Asia. There are important differences between the other authors that interpret the worldwide effect of Genghis event and Subki's point of view. Subki, as a Muslim historian who belonged to oppressed side, approaches to Genghis' event from different point of views. In this paper, the perception of Genghis by Muslim peoples will primarily be tried to be specified in the form written in Subki's work. The information he gives in his work is going to be analysed and compared with other sources so that researchers and the readers could know both Genghis and his society and comprehend their importance and their place in history of the world.

Key Words: Genghis Khan, History, Subki, Mongol, Tatars

Giriş

Şimdiye kadar Cengiz'in kişiliği ve onun tarihte bıraktığı izler hakkındaki görüşler birçok tarihçinin ilgisini çekmiş ve bu ilgi bazen kitap, bazen makale, bazen de film konusu olarak farklı dillerde ortaya konulmuştur. Bu çalışmalarda Cengiz daha çok siyasi açıdan ele alınarak onun "seçilmiş millet inancı ve dünya devleti" kurma idealiyle dünyayı fetheden, bir şeyler yapmaktan çok, yakıp yıkan büyük bir savaşçı veya cihangir olarak tanıtılmıştır. Bu durum istilaya uğramış milletlerin tarihçileri tarafından da dile getirilip vurgulanmıştır.

* Yrd.Doç.Dr. Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Başkanı, e-mail: mehmetemin.sen@batman.edu.tr

Görüş

Akademik
Bakış

237

Cilt 6 Sayı 11
Kış 2012

Bu çalışmalar sonucunda Cengiz ve onun kurduğu devletin askeri başarısı ve önlenemeyen yükselişi övülerek göklere çıkarılmış, yapmış olduğu tahribatlar da zemmedilerek lanetlenmiştir. Hatta onun bu başarısı bazı tarihçiler tarafından Allah'ın bir gazabı olarak nitelendirilmiştir.¹ Cengiz'den en büyük zarar gören İslâm dünyasındaki birçok tarihçi de yukardaki düşüncelerden çok farklı bilgiler ortaya koyamamışlar ve Cengiz karşısındaki İslâm dünyasının liderlerinin basiretsizliğinden, Cengiz gücünü doğuran etkenlerden bahsetmemişlerdir. Fakat -bu makalede ele alacağımız- Sübki, Cengiz'in üstünlüğünün ortaya konulmasından daha çok İslâm dünyasındaki başarısızlık sebeplerini sorgulamıştır. Bu yazıda konuyla ilgili değişik görüşler ve Cengiz Han ile onun kurup geliştirdiği imparatorluk yapısının Sübki açısından nasıl bir bağlama oturtulduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Sübki'nin zihnindeki Cengiz imajı onun istilaları ile yakından alakalıdır. Elinizdeki bu makale İslâm dünyasındaki Cengiz algısının Moğol istilâlarından ne derece etkilendiğini ve bu imajın on dördüncü yüzyıl ortalarında ne ölçüye kadar değişmiş olduğunu sorgulayacaktır. Ayrıca bu çalışmada Müslüman halkların Cengiz algısı öncelikle Sübki'nin eserinde yer aldığı şekliyle belirlenmeye çalışılacaktır. Onun verdiği bilgilerin analizi yapılarak diğer kaynaklarla karşılaştırılacak böylece araştırmacı ve okuyucuların Cengiz'i ve onun oluşturduğu toplumu tanıması, dünya tarihindeki yerini ve önemini kavraması sağlanacaktır.

Yeryüzünde gelmiş geçmiş en büyük zulüm yapanların ilk üç sıralaması kime sorulsa, şüphesiz bu ilk üç isim arasında Cengiz Han olacaktır. Onun 13. yüzyılda ani olarak ortaya çıkışı ve durdurulamayan bir güce sahip oluşu, günümüze kadar birçok tarihçiyi ilgilendirmiştir. Bu tarihçilerden biri de Cengiz'den yüz sene sonra gelen Sübki olmuştur. Şafii alimleri hakkında biyografik bir kitap kaleme alan Sübki, Cengiz Han ve onun yeryüzünde yapmış olduğu tahribatına kayıtsız kalamamış ve kitabının konusu olmadığı halde ona sayfalarca yer ayırmıştır. Bu bilgiler Sübki'nin cesur, açık sözlü, mükemmel bir yorumlama özelliğine sahip bir tarihçi olduğunu göstermesinin yanı sıra, 14. yüzyıl Müslüman dünyasında Cengiz Han algısının anlaşılmasına fırsat vermektedir. Sübki, Cengiz olayı hakkında vermiş olduğu az ve öz bilgilerde olgular yığınının içinden eğilimleri ve yasaları çekip çıkararak ve hareket yönünü saptayarak dünya tarihinin en önemli sayfalarından biri olan Cengiz ve onun istilası hakkında tarihçilere önemli ipuçları vermektedir.

İlim dünyasında Sübki olarak tanınan yazarın asıl adı, Abdülvehhâb bin Kadi'l-Kudat Takıyyuddin Ebi'l-Hasan Ali bin Zeyneddin Ebi Muhammed Abdülkâfi bin Ziyaeddin Ebi'l-Hasan Ali bin Temmâm bin Yûsuf bin Musa bin Temmâm es-Sübki'dir.² Künyesi Ebû Nasr, lakabı Tacüddin'dir. 727/1327 senesinde Kâhire'de doğmuş³ 771/1370 Zilhicce ayında tâûn hastalığından vefât etmiştir.⁴ İlim tahsil hayatına ilk olarak Şam'da başlayan Sübki, İslâm târihine

1 Aknerli Grigor, *Oğuz Milletini Tarihi*, (Ter. Hrant Andreasyan), İstanbul, 1954, s.5.

2 Tacüddin Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdülkafi es-Sübki (771/1369), *Tabakâtü ş-Şâfi'iyyeti l-Kübrâ*, (Tah. Mustafa Abdülkadir Ahmed Ata), I-VII, Beyrut, 1999, I-6

3 Sübki, 1999, I-6

4 Sübki, 1999, I-7

olan merakı sayesinde bu sahada önemli bir konuma gelmiştir. Sübki, ilim tahsilini tamamlayıp çeşitli ilimlerde mütehassıs olduktan sonra çeşitli medreselerde müderrislik yapmış ve son olarak Şam kadılığı görevini üstlenmiştir.⁵ Çeşitli ilimlere dâir 25 adet eser yazan⁶ Sübki, en meşhur ve en kıymetli ve bu makalemizin de konusuna kaynaklık eden eseri Tabakâtü'ş-Şâfi'yyeti'l-Kübrâ ile İslâm bilim tarihi alanında hukuk tarihine dair anıtsal ansiklopedik bir eser sunmuştur.

Sübki, sistematik bir tarih anlayışı içinde değil; ama olayların içerisine serpiştirdiği bol miktardaki verilerle, Cengiz hakkında dikkate değer ayrıntılara girmiştir. Makalemizde Sübki'nin eserinde Cengiz'e dair yer alan bilgilerden hareketle, Cengiz'in etnik kimliği, İslâm dünyasındaki Cengiz karşıtı tavır ve faaliyetler, Cengiz'in İslâm dünyasına yönelme sebepleri, aldığı şehirlerde yaptığı büyük tahribatı, Cengiz Han'ın ticarete verdiği önem ve Cengiz'in zekâsı, liderlikteki üstünlüğü ve şahsiyeti gibi konular sistematik olarak Sübki öncesi ve sonrası kaynaklarla da zaman zaman mukayese edilerek incelenecektir.

Cengiz'in Etnik Kimliği

Günümüzde Moğol ve Mongol olarak adlandırılan Cengiz'in oluşturduğu topluluk, 13. ve 14. yüzyıl Arapça yazan İslâm tarihçilerinin kaynaklarında "Tatar"⁷ bazen Moğol⁸ olarak geçmektedir. Çoğunlukla İslâm tarihi kaynakları "Tatar" ismini kullanmışlardır ve günümüze kadar da aynı tercihi sürdürmüşlerdir.⁹ Bu anlayış Batı Avrupa'da da Moğollara neredeyse başlangıcından beri "Tatarlar" olarak işaret edilmektedir. Aynı isimlendirmeyi Çinlilerde¹⁰ ve Ruslarda¹¹ da görmekteyiz. Ünlü Süryani tarihçi Ebü'l-Ferec de bu topluluk için Tatar ismini

5 Sübki, 1999, I-7

6 Sübki, 1999, I-8

7 İzzüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr(630/1232), *el-Kamil fi't-tarih*, (muh. Muhammed Yusuf Dakkak, Beyrut, 2010, I-X, X, 399; Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesir, (774/1326), *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, I-XIV, Beyrut 1966, XIII, 127; Diyarbekri Hüseyin bin Muhammed bin el-Hasan 1574, *et-Tarih ül-hamis fi ahvâli enfesi nefis*, yr. 1303, I-II, Diyarbekri tatar hatta Türklerin bedevileri olduğunu söyler. II, 367; Matthias Heiduk makalesinde Connell'e dayanarak Tatar kelimesinin "Tartarus" kelimesinden gelmekte olup, cehennemden yollanmış bir vekil anlamına geldiğini belirtmektedir. Matthias Heiduk, *Ortaçağ'da Avrupalıların Göçebe Topluluklara Bakışı*, Türkler Ansiklopedisi, Ankara,2002, VIII, 326

8 İbnü'l-Futi, *el-Havadisü'l-cami'a ve'l-Tecaribü'n-Nafi'a fi miyeti's-sabi'a* (nşr. Muslihuddin Cevad), Bağdat, 1932, 12; Ali b. Enceb İbn Sâ'i el-Bağdadi(674/1275), *Kitabü Muhtasar Ahbarü'l-Hülefa*, Bulak, 1309/1891, 126, hem Moğol hem Tatar kelimesini kullanır.

9 Sa'd b. Muhammed Huzeyfe Müsfir el-Gamidi, *Sükutu'd-devleti'l Abbasiyye*, Beyrut,1981, 53

10 Çin yıllıklarında Jung ve Ti kavimleri adıyla bahsedilen Hunlar ve Moğollar, aynı millet olarak telakki edilmişlerdir. Türkler ve Moğollar, Çinliler tarafından farklı iki kavim olarak ancak 659 yılında tefrik edilebilmişlerdir. Bkz. Mustafa Kalkan, "Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi", *Türk Kültürü*, S. 393, s. 11. XIII. yy. bağlarında ise Moğolları, Çin sınırına yakınlıklarına ve medenî seviyelerine göre "Beyaz Tatar", "Kara Tatar" ve "Yabanî Tatar" şeklinde gruplandırmışlardır. Ahmet Temir, *Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı*, Türkler Ansiklopedisi, Ankara,2002, VIII, 257

11 Ruslar da Cengiz devri için bazen "Moğol", bazen de "Tatar" adını kullanmışlar, hatta ondan sonra kurulan ve birer Türk devleti olan Altın Ordu ve Kazan Hanlığı ve ahalisine hep Tatar demişlerdir. Ahmet Temir, aynı makale, aynı yer

Gazi

Akademik
Bakış

239

Cilt 6 Sayı 11
Kış 2012

kullanmaktadır.¹² Sübki ise kitabında bu topluluk hakkında şu bilgileri verir : “Çin tarafından bir kavim çıktı ve bunlar Türkistanın şehirlerinden Kaşgar, Soğd gibi yerlere hucum ettiler. Dünya kurulduğundan beri böyle bir durumu ancak Tatarlar elde etti.”¹³

Burada akla şu soru gelmektedir. Sübki, Tatar ismini bilerek mi kullanmıştır? Yoksa bu seçim bir tesadüf eseri midir? Cengiz için ayrılan sayfalarda bu topluluk için sürekli ve defalarca Tatar ismini kullanması, Sübki'nin bu ismi bilerek kullandığını göstermektedir. Asıl isminin Temuçin olduğundan, Çin'den çıktığından ve onun ortaya çıkışıyla ilgili efsanevi bilgilere¹³ varıncaya kadar bir çok ayrıntıdan haberdar olan bir yazarın bu ismi tesadüfen tercih ettiği düşünülemez.

Sübki eserinde Tatar kelimesinin anlamı ve onlara neden Tatar denildiği meselesine temas etmemektedir. Sübki'nin çok etkilendiği, zaman zaman alıntılar yaptığı İbnü'l-Esîr,¹⁴ Moğolları Tatar ve Türklerin bir kolu olarak belirtmektedir. İlginçtir Sübki hiçbir zaman Tatarlar için Türk ismini kullanmaz. Hatta Tatarların, Türklerden ayrı olduğunu net bir ifade ile belirterek bu konuda İbnü'l-Esîr'in görüşüne katılmaz. Bu ayrım onun eserinde şu şekilde geçer: “Tatarlar daha sonra da Azerbaycan ve İran'a kastettiler. Sonra Şirvan Derbend'ini¹⁵ mülk edindiler. Sonra Ellan, Bulgar ve Kıpçak beldelerini mülk edindiler. Onlar sayı olarak Türklerden daha çoktu. Onlara malik oldular, onları öldürme ve esir almada ileri gittiler.”

Sübki'nin sürekli Cengiz'in ordusu için “Tatar” ismini kullanması, bu ismi benimsemesi ve genel olarak İslâm ve Batılı kaynaklarda Tatar isminin kullanılması meselesi üzerinde durmak yerinde olacaktır. Tatar ismi 12. yüzyılda, Cengiz Han'ın Moğolistan ve civarında Naymanlar, Kereyitler, Merkitler, Oyratlar, Tatarlar gibi hâkim olduğu çeşitli boylardan bir tanesinin adı idi. Cengiz bu topluluklara Moğol demiş ve bu onların milli bir ismi olmuştur. Tatar, bu Moğol milli isminin içindeki bir kabilenin adıdır.

Barthold, Bertold Spuler gibi Batılı yazarların Moğol-Tatar ayırımına dikkat çekmeleri bu kelimelerin doğru kullanımında etkili olmuştur. Bunda en önemli etmen şüphesiz Moğolların Gizli Tarihi adlı eserin gün yüzüne çıkması olmuştur. Sübki'nin bu eseri görmediği kesindir. Moğolların Tatar olarak ad-

12 Ebü'l-Ferec, Gregory (Bar Hebraeus) 684/1286, Abu'l-Farac Tarihi (Ter. Ömer Rıza Doğrul), I-II, Ankara 1987, II-476

13 Sübki bu konuyla ilgili olarak sadece “Bir insanın işittiği zaman hayretler içinde kalacağı” ifadesini kullanır ki bu Sübki'nin, diğer kaynakların Cengiz'in dünyaya gelişi ve çocukluğu hakkında çok detaylı vermiş oldukları efsanevi bilgilere vakıf olduğunu göstermektedir. Sübki, I, 230.

14 İbnü'l-Esîr, X,401.

15 Şirvan'ın en kuzeyindeki yer, Hazar üzerindeki ünlü liman Bkz. G. Le. Strange, The Lands of Eastern Caliphate, Cambridge 1905, s. 180

Gazi

landırılmasının yanlışlığı gerek *Moğolların Gizli Tarihi*¹⁶ gerekse o dönemin batılı seyyahı Rubrouck'un gezi notlarından anlaşılmaktadır. Rubrouck, Moğolların Tatar olarak adlandırılmalarından hoşnut olmadıklarına bizzat yerinde şahit olmuştur.¹⁷ Bozkır'da dostane bir yemek sırasında Cengiz'in babası Yegüsey'i öldürenler Tatar'dı.¹⁸ Bu yüzden Moğollar ile Tatarlar arasında kan davası vardı. Cengiz, babasını zehirleyen¹⁹ Tatarlardan intikam almak üzere teşvik edilmiş ve intikam hırsıyla büyümüştür. Mukali, Moğolların Tatarlara karşı duyduğu intikamın hissini ileri sürerek Cengiz'i han yapmıştır.²⁰ Bu yanlış kullanımın bir nedeni de XII. yüzyılda Tatar boyunun kalabalık olması sebebiyle birçok Moğol kabilesinin kendi adını kullanmayarak, kendilerine meşhur Tatar adını vermeleri de etkili olmuş olabilir. Moğol-Tatar arasında fark olup olmadığı konusundaki tartışmayı bitirecek söz Ahmet Özdemir'e ait olsa gerek. O, bu konuda en net açıklamayı yapmaktadır. Bütün Tatarlar Moğol'durlar, fakat bütün Moğollar Tatar değildir.²¹

Moğolların²² dış görünüşleri birçok müellifin dikkatini çekmesine rağmen Sübki bu konuda herhangi bir şey söylememiştir. Çok ilginç tasvirlerle ortaya konulan Moğolların bu ilginç tanımlamalarına Sübki'nin sessiz kalması muhtemelen bu rivayetlere katılmadığını göstermektedir. Bu konuda Ermeni Grigor, memleketine ilk defa gelen Moğolları başları öküz başı gibi büyük, gözleri kuşgözü gibi küçük, burunları kedininki gibi yassı, çeneleri köpek çenesi gibi çıkık, belleri karıncanıninki gibi ince, bacakları domuzunki gibi kısa ve sakalları hiç yok²³ şeklinde tasvir etmiştir. Bunlar, Moğolların özelliklerinin ortaya konması, Türklerden ayrı bir fiziki özelliklere sahip olması bakımından son

16 Cengiz'in yazdırdığı on iki bölümden oluşan Moğolca bir eserdir. Kitap, Ahmet Temir tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu kitap, efsanevi menşeden başlayarak Ögödey'in zamanına kadar Moğollar hakkında en eski bilgileri içine almaktadır. (§ 282)'de dendiğine göre, bundan eserin 1240 yılında tamamlandığı anlaşılıyor. Manghol-Un Niuça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-Shi), Moğolların Gizli Tarihi, Ter. Ahmet Temir, Ankara 2010, 245. Eser Temir'in belirttiği gibi Moğol devrine ait resmî Çin tarihi olan Yüan-Shi'den 130 yıl ve 17-18. yüzyıllarda yazılan Moğolca tarihî eserlerden 300-400 yıl daha eskidir. Eserde hadiselerden birçoğunun görülerek ve zamanında yazıldığı şüphesizdir. Ahmet Temir, *Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı*, Türkler Ansiklopedisi, VIII, 258.

17 Rene Grousset, Bozkır İmparatorluğu, (Ter. M. Reşat Uzman), İstanbul 1993, 213.

18 Grousset, 199.

19 Moğolların Gizli Tarih, 21.

20 Grousset, 199.

21 H. Ahmet Özdemir, Moğol İstilasları Cengiz ve Hülagu Dönemleri, İstanbul, 2005, 39.

22 Cami'üt-Tevarih'de Moğol adının menşei ve manasını "Moğol sözü aslen "Monkol"du, yani mütehayyir (afallamış, şaşırılmış) ve saf denmektedir. Reşidüddin b. Fazlullah el-Vezir b. İmamüddevele Ebü'l-Hayr Muvaffiküddevele et-Tabib el-Hemedani(717/1318), Cam'iu't-Tevarih, (Ter. Abdülbaki Gölpınarlı) İstanbul, tarih yok., Millî Eğitim Basımevi, s. 134; Şecere-i Türkî de ise "Asl-ı lafzı Moğol, Mongoldur. Avamın dili yakışmazlıktan git git Moğol eyitdiler. Bunun manasını bütün Türk bilir. Kaygı manasındadır. Ol Moğol'un manası sade dil yani kaygılı sade dimek olur" denilmektedir. Bkz: Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Şecere-i Türkî, (DTCF Kütüphanesindeki Osmanlıca Nüsha), s. 17.

23 Grigor, 7

Gazi

Akademik
Bakış

241

Cilt 6 Sayı 11
Kış 2012

derece önemlidir. Harezşahların son günlerinde seyahatler yapan Bağdatlı Muvaffakuddin Abdüllatif adındaki bir tabibin Moğolları Türklerle mukayese etmesi de bir hayli ilginçtir. Onun aktardığına göre; "Tatarlar Türklere nispetle daha yayvan yüzü, daha geniş göğüslü, kol ve bacakları daha küçük, renkleri daha esmerdir."²⁴

Cengiz Aleyhtarlığı

Gerek Cengiz Han gerekse onun ortaya çıktığı dönemin tarihi, dünyanın farklı yerlerinde Cengiz lehinde veya aleyhinde bir anlayışla günümüze kadar ciddi olarak ele alınmıştır. Moğol İmparatorluğu sona erdikten sonra yazılan tarihi eserlerde Moğol karşıtı bir tavrın ve o devrin tahripkârlıklarının dile getirildiğini görmekteyiz. Bu anlayış her coğrafyada aynı zamanda gerçekleşmemiştir. Rusya'da seneler sonra, Osmanlıda Cumhuriyet devrinde Moğol tahribkarlığına ait eserler vardır.²⁵ Arapça yazan İslâm tarihçilerinin eserlerinde ise Cengiz karşıtı bir tavır Moğol imparatorluğunun etkin olduğu dönemde dahi açıkça ortaya konmuştur. Bu makalede ele aldığımız yazar Sübki de anti-Moğol tavrını eserinde belirgin bir biçimde hissettirmektedir. Bu tavır Sübki'nin "616 yılında Cengiz Han ve askerlerinin ortaya çıkıp Ceyhun nehrini geçmesi bir musibetti"²⁶ ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bu yılın tabii ki yenilen taraf için bir musibet olduğu ortadadır. Yoksa Cengiz ve onun taraftarları için musibet değil bir zaferdir. Sübki'nin Cengiz karşıtı tavrı bunla bitmiyor. Onun, açık bir şekilde "Cengiz Han güneşe tapan bir kafirdi"²⁷ nitelemesiyle; bir başka yerde "Cengiz Han beldeleri yıkan insanları yok eden Tatar zalimlerinden"²⁸ ifadelerinde ortaya çıkıyor. Yine bu tavır, Cengiz'in beldeleri tahrib edip kadınları, erkeleri ve çocukları öldürmesi ve hamile kadınların karınlarını yarıp içlerindeki ceninleri bile öldürmeleri meselelerini anlatırken Sübki iç geçirip Müslüman bir anlayış içinde "Allah'tan geldik Allah'a döneceğiz" ayetini okumasından²⁹ anlaşılmaktadır. Ayrıca Cengiz isminin geçtiği çoğu yerde "Allah lanet etsin"³⁰ ifadesini kullanması onun Cengiz aleyhtarlığını çok açık olarak gözler önüne sermektedir.

Sübki bu tavrını Cengiz'den 100 yıl sonra ve onun torunlarının işbaşında olduğu bir esnada göstermektedir. Bu, İslâm dünyasında bu kadar tahribatta bulunan Cengiz'e karşı bir tepkinin dışa yansıma biçimini göstermesi bakımından ilginçtir. Aslında bu tepkiler, Cengiz olayının hafızalardan silinmediğine ve İslâm dünyasında büyük bir deprem etkisi yarattığına da işaret etmektedir. Aynı tavrı Sübki'den seneler önce yaşamış olan ünlü tarihçi İbnü'l-Esîr'de de

24 İbrahim Kafesoğlu, "Türkler, Moğollar ve Cengiz'in Milliyeti", Türk Yurdu, S. 252, (Ocak 1956), 506

25 Bu anlayışlar hakkında daha geniş bilgi için bak. İstebike Togan, *Çinggis Han ve Moğollar*, Türkler Ansiklopedisi, Ankara 2002, 235

26 Sübki, I, 229.

27 Sübki, I, 230.

28 Sübki, I, 230.

29 Sübki, I, 235.

30 Sübki, I,230, 236.

görmekteyiz. O, Tatarların, İslâm dünyasındaki yaptıkları olayları kaleme almaktan yıllarca çekinip durduğunu fakat yakın dostlarının ısrarı üzerine yazmak zorunda kaldığını belirtir. Ayrıca Cengiz olayının Müslüman dünyasındaki psikolojik tahlilini ortaya koyacak fikirler verir: “İslâm'ın ve Müslümanlar'ın ölüm haberlerini ve başlarına gelen büyük felaketi yazmak kime kolay gelebilir? Keşke annem beni doğurmasaydı, keşke bu büyük felaketten evvel ölüp gitseydim. Adım ve şanımlı unutulsaydı da bu olayla karşılaşmasaydım, böyle bir olayı yaşamıyordum” diyen İbnü'l-Esîr, Cengiz için zalim, Allah lanet etsin ifadesini kullanmaktan da kendini alamamıştır.³¹ Buna benzer ifade İbn Kesir'de ise şu şekilde geçer: “Bu sene Timuçin adını taşıyan Cengiz Han sebebiyle umumi bir bela ve büyük bir musibet meydana geldi. Allah, ona ve beraberindeki Tatarlara lanet etsin.”³² Bu tavır, Cengiz'in yaşadığı dönemden itibaren Müslüman tarihçiler tarafından sergilenen alışılmış bir anlayıştır.

Sübki'nin Cengiz aleyhtarları ifadelerinin yanında, Cengiz'in bazı konulardaki başarılarını dile getirdiği, birçok hususta onu övdüğü görülmektedir. Bu övgülere, bu makalenin ilerleyen sayfalarında temas edildiği için burada temas edilme gereği duyulmamıştır. Taraftar, duygusal ifadeler ve tarafsız, objektif değerlendirmeler olarak niteleyebileceğimiz Sübki'nin bu iki farklı bakışını nasıl anlamalıyız? Aslında Sübki, Cengiz'in dehşet veren gaddarlıklarına, zulümlerine, şehirleri yok etmesine tepkilidir. Cengiz'in yaptığı olumsuzlukların olmaması konusunda taraftardır. Bunu hiç çekinmeden eserinde yansıtmaktadır ve bunları dile getirirken duygusallıktan kaçamamış, hislerine hakim olamamıştır. Cengiz'in tarihe yansıyan akıllı, cömert, meseleleri iyi tahlil eden, savaş tekniğini iyi bilen, istişareye önem veren, bir lidere yakışan temkinli ve akıllı hareketleri ise Sübki'nin dikkatini çekmiştir. Cengiz'in bu üstünlükleri Sübki tarafından tarafsız bir şekilde dile getirilmiş ve objektif olarak değerlendirilmiştir.

Cengiz'in tahripkârlığı, zalimce tutumları ve yıkıcı olması nedeniyle İslâm dünyasının karşılaştığı gelmiş geçmiş en kötü düşman olarak algılanması Sübki'de Tatarlara karşı beslenen nefretin en üst seviyelere tırmanması ile sonuçlanmıştır. Aslında aynı nefreti hatta daha da fazlasını Batılılarda da görmekteyiz. Geoff Watson bir makalesinde 13. ve 19. yüzyıllar arasında Batılıların zihnindeki Orta Asya imajının 13. yüzyılda ortaya çıkan Moğol istilaları ile yakından alakalı olduğunu bazı Batılı araştırmacıları kaynak göstererek ilginç nitelendirmelerde bulunur. Moğollar, Müslüman ve Rus tarihçiler tarafından eleştirilseler de, bu eleştirilerin hiçbir zaman Batı Avrupa'daki Moğol nefreti derecesine ulaşmadığını Gumilev'i, Moğolları gaddarlıkla suçlayan tarih çalışmalarının politik düşünce kaynaklı ve istilacılara karşı Batı birliği düşüncesiyle geliştirildiğini de Connell'i kaynak göstererek ortaya koymaya çalışır.³³

31 İbnü'l-Esîr, X, 418.

32 İbn Kesir, XIII, 128.

33 Geoff Watson, *1200-1800 Yılları Arasında Batı'daki Orta Asya İmajı*, Türkler Ansiklopedisi, VIII, 334

Cengiz'in İslâm Dünyasına Yönelme Sebebi

Sübki bu konuda çok iddialı bir şekilde olanların tüm sorumlusunun Sultan Alaaddin Harezmsah olduğu³⁴ sonucuna varır. Hakikaten bu, büyük bir iddiadır. Bu iddianın ispatlanması, delillerle desteklenmesi gerekir. Aslında o, bu iddiasını sistematize bir biçimde sunmaz. Bundan bir tez ortaya atıp o tezin isbatlanması biçimindeki bir sistemi kastediyoruz. Bunu, onun kitabında görmek mümkün değil. Ama onun sistematigi hafızasında kurguladigi konu içinde vermiş olduğu bilgilerden çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Onun böylesi büyük bir iddiasının şüphesiz şu soruları yanıtlaması gerekir. Cengiz'in karşısında o zamanda durabilecek herhangi bir güç var mıydı? Alaaddin Harezmsah'ın Cengiz'in karşısında durabilecek gücü neydi? Askeri gücü ne kadardı? Hükmettiği alanın genişliği ne kadardı? İslâm dünyasında birlik var mıydı? Cengiz ve Alaaddin arasındaki münasebetlerin düzeyi neydi? Cengiz hiç kimseden korkmayan bir insan mıydı? Cengiz fakirlik içinde miydi? Cengiz, Alaaddin Harezmsah'dan çekinmekte miydi? Savaşı başlatan sebepler neydi? Netice ne oldu? Alaaddin Harezmsah farklı davransaydı Cengiz batıya yönelmeyecek miydi? Bunlar, bizi meşgul eden sorulardan bazılarıdır. Gerçekte ise Sübki'nin iddiası için sorulabileceklerin tümü idi. Aradığımız tüm soruların cevaplarını Sübki'nin vermiş olduğu bilgi yığınları içinde bulabiliriz.

İlk sorumuza Sübki şu cevabı veriyor: "Cengiz'in Çin'e yöneldiği esnada Müslümanların büyük sultanı Alaaddin Harezmsah idi. O, mülkü geniş, heybeti büyük bir melikti. Tüm şehirlerin kontrolü onun hükmü altında idi. Çünkü o, insanların hepsine galip geldi ve insanların hepsi onun idaresi altına girdiler. Harezmsah Sultanının yanında koruyucu olarak onbin köle bulunmaktaydı. Onun askerlerinin sayısı çakıl taşları kadar çok olup başı sonu bilinmemekte idi. Hükümdarların elde edemediği büyüklük ve saltanatı o elde etti. Onun bu saltanat dönemi uzun sürdü ve o saltanatının zirvesindeydi."³⁵ Bu detaylar o esnada Müslüman dünyasının Cengiz karşısında direnecek güçleri olmadığı tezini çürütmektedir. İbnü'l-Esîr bu konuda Sübki'den çok farklı bir fikirdedir. O, İslâm dünyasında Tatarlara karşı koyacak ve onları bu istilâlarından engelleyecek o gün için bir güç olmadığı kanaatindedir. Bu yüzden Tatarların işlerinin rast gittiğine ve bu istilâlarını gerçekleştirdiklerini kabul eder. Bu bilgilerinin akabinde Hârezmsâh Muhammed'in bütün çevre illere ve memleketlere hâkim olup tüm hükümdarları ortadan kaldırdığını, sözkonusu bölgelerin de yegâne sultanı olduğunu, onun da Moğollara karşı mağlûp olması ile Cengiz'i durduracak başka hükümdar kalmadığını, bu ülkeleri ve İslâm diyarını savunacak bir güç bırakılmadığını söyleyerek yukardaki iddiasına ters düşecek bir fikir daha verir ki bu paradoksları Sübki'de görmemekteyiz.³⁶

Harezmsah'ın üstünlüğü iddiası Sübki'nin eserinin başka bir yerinde şu

34 Sübki, I, 236.

35 Sübki, I,232.

36 İbnü'l-Esîr, X, 401.

şekilde geçmektedir: Harezmsah Alaaddin Muhammed yatacak bir yer aramış ve bulamayınca şöyle demiş: “Sübhanallah ben dünyanın en büyük sultanı idim. Yeryüzünün işleri benim elimdeydi, şimdi içinde yatacak bir yer bulamaz oldum.”³⁷ Sübki, Harezmsah'ın yıkılmadan önceki hakimiyet alanlarını da gözler önüne sererek bir kez daha tezini destekleyecek kanıtlara başvurur: “Hitay, Maveraünnehr, Harezm, İsfahan, Mazenderan, Kirman, Mencan, Kiş, Cekan, Gur, Emyan, Otrar ve Azerbaycan'dan Hind'e kadar olan şehirler, Türk beldeleleri, Maveraünnehir'den Çin'e kadar tüm yerler bu sultanın mülkiyeti altında idi. Şirvan Derbend'i, Horasan, Irak ve diğer büyük yerlerde uzun süre bu sultanın adına hutbeler okunurken O, böyle bir duruma düştü.”³⁸ Bunlar yukarıda sıraladığımız ikinci ve üçüncü sorularımız için yeterli bir yanıt oluşturmaktadır. Harezmsah'ın güç ve kuvvetinin zirvesinde olduğunu söyleyen Sübki'yi, Cüveynî'nin “Sultan Muhammed kendini yıldızların bile hakimi sanarak herkeşe tepeden bakmaya çalıştı”³⁹ ifadesi ve Harezmsah'ın resmi yazışmalarında “İkinci İskender” ismini kullanması, Sultan Sencer ismiyle anılmaktan hoşlanması⁴⁰ Harezmsah'ın elde ettiği zaferlerin, başını döndürdüğüne dair kaynaklarda geçen bilgiler de desteklemektedir.

Sübki⁴¹ içinde on milyon dinarın bulunduğu Harezmsah'a ait bir hazineneden bahsederek Harezmsah'ın maddi durumu hakkında da bilgi verir. Diğer kaynaklar da bu konuda Sübki'yi destekleyecek mahiyettedir. Cüveynî, “dünyada cenneti görmek istersen, Semerkand'ı gör”⁴² diyerek Harezmsah'ın ulaştığı zenginliği gözler önüne sermektedir. Ayrıca bu beldelerin ihraç mallarının listesi⁴³ akla durgunluk verecek boyuttadır. Maveraünnehr halkının, başka memleketlerin hiçbir malına muhtaç olmadığını, bölgedeki bütün şehirlerin köylerine varıncaya kadar mamur olduğu, her yörenin kalkınmada ve refahta birbirine denk olduğu kaynaklarca belirtilmektedir.⁴⁴ Ebü'l-Ferec, şehrin sadece iç kısımlarının değil, etrafının da bahçelerle çevrildiğini belirtir.⁴⁵

Bunun yanında Sübki'nin görüşünün tamamen zıddında, Cengiz Han istiflası sırasında bir Harezm İmparatorluğu yoktu. Onun yerine her türlü devlet teşkilatından mahrum bir imparatorluk hücresi, tomurcuğu vardı gibi iddialar da bulunmaktadır.⁴⁶ O dönemin kaynakları bu iddiaları boşa çıkarmaktadır.

37 Sübki, I, 236.

38 Sübki, I, 236

39 Cüveynî, II, 72.

40 Cüveynî, II, 62.

41 Sübki, I, 236.

42 Cüveynî, I, 166.

43 Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Makdisi, Ahsenü't-tekasim fi ma'rifeti'l-ekalim, Leiden 1877, 325.

44 Daha geniş bilgi için bak. Ebu İbrahim b. Muhammed el-Farisi el-Istahri, Mesalikü'l-memalik (nşr. M. J. De Goeje), Leiden, 1967, 287; Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah el-Hamevi (626/1228), Mu'cemu'l-buldan, I-V, Beyrut ts, V, 45-46.

45 Ebü'l-Ferec, II, 514.

46 Grousset, 158.

Görüş

Akademik
Bakış

245

Cilt 6 Sayı 11
Kış 2012

Sübki, Harezmsah ile Abbasi halifesi arasındaki gerginliğe temas ederek, İslâm dünyasının birlikten yoksun olduğunu belirtir ki bu, bizim aradığımız bir başka sorunun yanıtıydı. Sübki'ye göre bu gerginliğin sebebi halife Nasır'ın düzenbaz ve hilekâr tavrıdır. Halife'nin, Cengiz Han'a bir elçi gönderip Harezmsah'a karşı kıskırttığı konusundaki iddialara da şüpheyile yaklaşmasına rağmen kitabında yer verir.⁴⁷ Cengiz Han tarih sahnesine çıktığı dönemde Asya'nın siyasî durumu hakkında şunları söyleyebiliriz. Çin ikiye bölünmüş, Karahıtaylar, Harezmsahlar, Abbasi hilafeti gibi siyasî teşekküllerin yanı sıra kabile konfederasyonu şeklinde Naymanlar, Merkitler, Keraitler, Öngütler ve Uygurlar gibi siyasî gruplar da vardı.

Bundan sonra Sübki vereceği şu bilgilerle Cengiz Han'ın Harezmsahla olan münasebeti hususunda önemli ipuçları vermektedir: "Cengiz Han, Harezmsah saltanatının büyüklüğünü bildiği için onunla sevgi ve dostluk ilişkilerini artırmaya çalıştı. Çünkü O, Harezmsah'a karşı düşmanlık edemeyeceğinin farkındaydı. Bundan dolayı Harezmsah'a güzel hediyeler göndermekte idi. Aradan yıllar geçmesine rağmen Harezmsah, Cengiz Han'ın yaptığı bu dostluk çabalarına ilgi göstermemiştir."⁴⁸

Cengiz'in o sıralar fakir olup batının zenginliklerine ulaşmak için İslâm dünyasına yöneldiği iddialarına Sübki katılmamış olacak ki bu tezi asılsız bırakacak bir hikayeden bahseder. Bu makalenin ilerleyen sayfalarında daha detaylı açıklanacak olan bu hikaye kısaca Cengiz'in bir kavun ikram eden köylülere o an haznedarları yanında olmadığı için hanımının paha biçilmez küpesini vermesidir.⁴⁹ Ayrıca diğer kaynakların belirttiği⁵⁰ Otrar'a gelen heyetin getirdiği mallar içinde çok miktarda eritilmiş altın ve gümüş külçelerin olması da Cengiz'in fakir olmadığını göstermektedir.

Harezmsah ile Cengiz arasında meydana gelen savaşın asıl sebepleri neydi? Sübki'ye göre asıl sebep Harezmsah'ın, Cengiz Han'ın memleketine tüccarların gitmesini yasaklaması idi.⁵¹ Eserinden anlaşıldığına göre Sübki, bunun dışında başka nedenler olduğunu bilmekte; ama açıklaması uzun süreceği için bunlara değinmemektedir.⁵² Vermiş olduğu bu kısa detaydan gerginlik için ufak tefek sorunların çıktığını; fakat savaş sebebi olamayacağı için bunları eserine almadığı anlaşılmaktadır.

47 Sübki'nin bu iddiayı önemsemediği ortadadır. Aynı şekilde bu iddiayı Barthold ve Spuler de önemsememektedir. Barthold, Vasiliy Vladimiroviç, Moğol İstilasına Kadar Türkistan (nşr. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, 424; Spuler, el-Âlemu'l-İslamî fi'l-Asri'l-Moğoli (trc. Halid İsa Esad), Dimaşk 1987, XVII; Spuler, İran Moğolları, (Çev. Cemal Köprülü) Ankara, 1987, 63.

48 Sübki, I, 231.

49 Sübki, I, 231.

50 İbnü'l-Esîr, X, 401.

51 Sübki, I, 231.

52 Sübki, I, 231.

Ticaretin engellenmesi Harezmsah ile Cengiz arasında gerçekleşen savaşın asıl sebebinin oluşturmaktaydı. Lakin bu sebepten ötürü hemen savaşa başlanmamıştır. Sübki bu süreci kendi tezini ortaya koyacak tarzda ele almıştır. Bu meseleler birbirini takip etmiş neticede savaş kaçınılmaz olmuştur. Sübki'nin anlatımına göre Cengiz Han tüccarlara konulan bu yasağı bir grup tüccarın Harezmsah'tan habersiz olarak kendi memleketine geldikleri esnada öğrenir. Nitekim Cengiz Han çocuklarını toplar, meseleyi görüşür, çocuklarının hemen savaş yapma isteklerine onay vermez. Buna karşılık O, Harezmsah'a bir elçi gönderip işin doğruluğunu araştırmak ister ki bu, Cengiz'in ondan çekindiğine işaret eder. Bu olayın akabinde Cengiz Han, Harezmsah'ın memleketine zengin bir kervan eşliğinde tüccarları gönderir. Bu tüccarlar Otrar'a ulaştıncı Alaaddin Harezmsah'ın kayınpederi⁵³ ve aynı zamanda valisi Küsla Han⁵⁴ tarafından saldırıya uğrarlar ve hepsi öldürülüp mallarına el konulur.⁵⁵ Cengiz bu meseleyi öğrenir öğrenmez ikinci bir kez daha çocukları ve önde gelen adamlarını toplar. Birincisinde olduğu gibi onların savaşma isteklerini önüne geçip bir kez daha savaşa engel olur. Gönderilen elçi Harezmsah'a şunları iletmek üzere görevlendirilir. "Bana bildirilen bu olay senin rızanla mı oldu? Bu olay senin rızanla olmamışsa biz Otrar'ın valisinden kan paralarını istiyoruz. Cengiz Han'ın bu mektubu Harezmsah'a ulaştığında Harezmsah aynı elçilerle "Bu olay benim bilgim ve emrim dahilinde olmuştur ve bizim aramızda sadece kılıç vardır" şeklinde korkusuzca bir cevap gönderir.⁵⁶

Harezmsah Alaaddin Muhammed'in gelen temsilcilere karşı bu şekilde davranmasının sebebiyle ilgili olarak Sübki'nin ileri sürdüğü tek delil, Harezmsah'ın kendini Cengiz'den üstün görmesidir.⁵⁷ Hakikaten bu tek sebep büyük bir savaşa götürecektir nitelikte gözükmemektedir. Bundan başka sebeplerin de olma ihtimali üzerinde durmak gerekir. Sübki'nin belirtmediği diğer kaynaklarca belirtilen hususlar aslında Harezmsah'ın bu davranışının arka planının anlaşılmasına fırsat vermektedir. Müslümanlar, ilk fetihlerden itibaren Çin'e ulaşmak istemişlerdir.⁵⁸ Yüzyıllar sonra Muhammed Harezmsah da bu idealin peşine düşmüştü.⁵⁹ 1215'li yıllarda yaklaşık olarak Pekin'in

53 Nesevi'ye göre Sultanın dayısının oğlu. Necip Asım Şihabüddin Muhammed b. Ahmed Nesevi (662/1264), Celalü'ttin Harezmsah [trc. Necip Asım (Yazısız)], İstanbul 1934, 34.

54 Kaynaklarda farklı isimler var Cüzcani (I, 311) Kadir Han. Cüveynî'ye göre de Gayır Han. I, 136. Nesevî Türkan Sultan'ın erkek kardeşinin oğlu, yani yeğeni olduğunu adını Yinal Han belirtiyor. I, 34. Bir başka kaynakta İnalçık. Çağatay Lugatı'nı kaynak gösterek İnalçık'ın şehzade, bey, derebeyi anlamlarına geldiğini ifade eder. Bak. Tahirü'l-Mevlevi, Cengiz ve Hülagu Mezalimi, İstanbul 1322/1904, 20.

55 Sübki, I, 232.

56 Sübki, I, 233.

57 Sübki, I, 233.

58 Bunu Haccac döneminde görmekteyiz. O, Sind fatihi Muhammed b. Kasım'la, rakibi Kuteybe'ye "hangisi Çin'e önce ayak basarsa onu Çin valisi yapacağını" vaad etmişti. Ahmed b. Ebu Ya'kub İshak b. Ca'fer b. Vehb b. Vadih Ya'kubi (283/897), Tarihu'l-Ya'kubi, I-II, Beyrut ts., II, 289

59 Hatta'uzaklığına dair söylenenler bile onu fikrinden döndürememişti. Ebu Ömer Minhacüddin Osman b. Muhammed el-Cüzcani, Tabakatü Nasırı, (nşr. Abdülhay Habibi), I-II, Tahran 1984, I, 310.

Cengiz tarafından zapt edildiği tarihte Harezms̄ah, Çin ile ilgilenmeye başlamıştır. Harezms̄ah haberin doğruluğunu araştırmak üzere Seyyid Bahaeddin Razi başkanlığında bir heyeti Çin'e gönderdi. Heyetin izlenimlerini, Tabakat-ı Nasırî müellifi, bizzat heyet başkanından dinleyip aktarmıştır.⁶⁰ Bu bilgi, bize Cengiz'in iyi ilişki kurma isteğinin Harezms̄ah tarafından niçin olumlu karşılanmadığının anlaşılmasına fırsat vermektedir. Harezms̄ah'ın elçilik heyetine karşılık Cengiz de bir elçilik heyeti göndermiştir. Cengiz'in elçilik heyetinin başında Harezmlî Mahmud, Buharalı Ali Hoca ve Otrarlı Yusuf Kenka vardı.⁶¹ İşte Sübki'nin bahsettiği Cengiz'in gönderdiği ilk heyet bunlardı. Sübki heyetin Müslüman olması,⁶² pahalı hediyeler getirmesi dışında başka bir bilgi veremeyerek detaylara girmemiştir. Diğer kaynaklar bu konuda da çok ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Heyet, Çin dağlarından çıkarılmış ve ancak arabayla taşınabilen deve hörgücü iriliğinde bir altın külçesi,⁶³ D'ohsson'a göre gümüş⁶⁴ ile Otrar şehrine gelmişlerdir.⁶⁵ Cüzcanî'ye göre yanlarında altın, gümüş, Çin ipeklileri, kumaş, kürk, Çin ve Tamga diyarının nadide emtiaları ile yüklü 500 kadar deve vardı.⁶⁶ Kervanda Cüveynî ve Reşidüddîn'e göre 450,⁶⁷ Ebü'l-Ferec'e göre⁶⁸ 400 kişi bulunuyordu. Reşidüddîn⁶⁹ kervana katılanların müslüman olduğunu belirtir. Cüveynî ise bu konuda açıklama yapmaz.⁷⁰ İbnü'l-Esîr kervandakilerin elinde çok miktarda eritilmiş altın ve gümüş külçeleri olduğunu ve bunların Türk tüccarlardan oluştuğunu belirtir.⁷¹ Bu konuda *Gizli Tarih*, Cengiz tarafından Uhuna idaresinde 100 kişilik bir elçilik heyetinin gönderildiği ve bunların Müslümanlarca alikonularak öldürülmesi üzerine Cengiz'in, Uhuna'nın ve 100 arkadaşının intikamını almak için sefer hazırlıklarına başladığı bilgisini verir.⁷²

İki lider arasındaki savaşın en önemli bir etkeni olan Otrar'daki valinin mektubu çoğu kaynakta detaylı olarak ele alınırken Sübki'de çok kısa olarak geçmektedir. Sübki valinin Harezms̄ah'a "bu tüccarlar birçok mal ile geldiler

60 Cüzcanî, I, 311.

61 Reşidüddin, I, 343; Nesevî kervanın başında bulunan dört tüccarın adını şöyle sıralar: „Ömer Hoca Otrarı, Hammal Meraği, Fahreddin Dizekî Buharî ve Emîneddin Herevî, Şihabüddin Muhammed b. Ahmed Nesevî (662/1264), Siratu's-Sultan Celaeddin Mengüberti (nşr. O. Houdas), Paris 1891, 34

62 Heyetin Müslüman olmasını Cengiz'in Harezms̄ah'a gönderdiği bir mesajda bu tüccarlar senin dinindendirler ifadesinden anlamaktayız. Sübki, I, 233.

63 İbnü'l-Esîr, X, 404.

64 Moriedga D'ohsson, Tarih-i Moğol [trc. Mustafa Rahmi (Balaban)], İstanbul 1340-1342/1920-1923, 94.

65 Nesevî, 28

66 Cüzcanî, I, 311.

67 Cüveynî I, 136; Reşidüddin, I, 343.

68 Ebü'l-Ferec, II, 482.

69 Reşidüddin, I, 343.

70 Cüveynî I, 136

71 İbnü'l-Esîr, X, 401.

72 Moğolların Gizli Tarihi, 174

öldürmelerini ve mallarını almayı uygun gördüm” şeklinde bir mektup gönderdiğini söyler.⁷³ Bu konuda çok farklı görüşler vardır. Bir kaynağa göre Valinin kendi kendine karar vererek tüccarları tutuklayıp mallarına el koyduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴ İbnü'l-Esîr de ise valinin Sultan'a kervanın gelişini ve mallarının miktarını haber vermesi ile Sultanın derhal tüccarların katledilmelerini ve mallarının kendisine gönderilmesini emretmesi üzerine bu malların Buhara ve Semerkant tüccarlarına satılıp elde edilen paranın Sultana gönderildiği belirtilmektedir.⁷⁵ Bir başka kaynakta şahsi husumet ve tüccarların mallarını gasp etme arzusuyla dolu bir valinin kervandakilerin hepsini hapsedip Sultan'a⁷⁶ da onların casus olduklarını⁷⁷ bildirdiği ve bunun üzerine de Sultanın tüccarların öldürülüp ve mallarının alınmasına dair emir verdiği bilgileri bulunmaktadır.⁷⁸ Ebü'l-Ferec'e göre Sultan bunların elindeki mallara göz dikerek valiye kervandakilerin hepsini gizlice yok etmesini bildirmiştir.⁷⁹

Gerek birinci elçilerin gelişi ve uğradıkları saldırı, gerek ikinci elçilerin gelişi ve sonrasında çıkan olayların gelişimi Sübki'de çok kısa olarak ele alınmıştır. Diğer kaynaklarda geçen bu konudaki detaylar içinde Harezmsah ve Cengiz arasındaki ilişkiler hakkında önemli bilgiler yakalayabilmekteyiz. İbnü'l-Esîr,⁸⁰ Otrar'a gelen Cengiz'in ticaret heyetinin öldürülmesinden sonra Harezmsah'ın pişman olduğuna değinir. Konunun gelişimini şöyle ifade eder: Harezmsah bu olaydan sonra Cengiz Han'ın nasıl bir tavır takınacağını öğrenmek üzere Tatar diyarına bir grup casusunu gönderir. Bunların aracılığıyla Cengiz'in askerlerinin çok fazla olduğunu, bunların mükemmel savaş tekniklerini bildiğini ve en usta ordulara sahip olduğunu, yenilgiyi bilmediklerini, ihtiyaç duyacakları her türlü silâhı bizzat kendi elleriyle imâl ettiklerini öğrenir. Bunun üzerine Harezmsah yaptıklarına son derece pişman olur. Konuyu çok değer verdiği ilim sahibi eş-Şihab el-Hayûfi ile değerlendirir. Hayufi, Harezmsah'a senin de askerlerin az değildir. Ayrıca çevremizdeki diğer İslâm hükümdarlarına da mektuplar göndererek bize yardımcı olmalarını isteyelim. Seyhun nehrinin karşı tarafına geçip düşmanı bekleyelim. Düşman nehrin öbür sahiline ulaştığında uzun bir yol yürümüş olacağından bir hayli yorgun düşecektir ve biz bu esnada onlara galip gelirim önerisinde bulunur.

Harezmsah bu kez konuyu diğer devlet adamları ile görüşür. Onlar, Cengiz ordusunun Seyhun nehrinin karşı tarafına geçmelerine engel olunmaması gerektiğini, şayet nehrin karşı tarafına geçerlerse dağlık ve dar geçitlerde yolla-

73 Sübki, I, 232.

74 Nesevi, 34.

75 İbnü'l-Esîr, X, 401.

76 Cüveynî, I, 137.

77 Lamb, Harold, Cengiz Han (Çev. Ali Ünal), İstanbul 1987, 116.

78 Cüveynî I, 137; Reşidüddin, I, 341.

79 Ebü'l-Ferec, II, 482.

80 İbnü'l-Esîr, X, 402.

rını kaybedeceklerini dolayısıyla bu yolları iyi bilen Harezmşah ordusu tarafından hepsinin öldürebileceklerini söylediler.

Otrar olayından sonra gelen ikinci elçilerle ilgili olarak İbnü'l-Esîr bir yandan Cengiz'in, Harezmşah'a kalabalık bir heyetle "Siz adamlarımı, tüccarlarımı öldürür, mallarımı onların elinden alırsınız değil mi? O halde karışı koymaya güç yetiremeyeceğiniz kalabalık bir orduyla üzerinize geliyorum, hazır olunuz!"⁸¹ şeklinde tehdit dolu bir mesaj gönderdiğinden diğer yandan Harezmşah'ın, Cengiz Han'ın bu sözlerini ve mesajını aldıktan sonra hemen gelen elçinin öldürülmesini, elçiye refakat etmekte olan adamlarının da hepsinin sakallarının kesilmesini ve Cengiz Han'a geri gönderilmesini emrettiğinden ve ayrıca senden intikam almadıkça seni rahat bırakmayacağım şeklinde aynı sertlikte bir mesaj gönderdiğinden bahseder.⁸² Yukarda da bir çelişkinin tesbit ettiğimiz İbnü'l-Esîr'in yine burada bir paradoksunu görmekteyiz. O, birinci elçilerin öldürülmesinden sonra Harezmşah'ın korktuğunu ikinci elçilere çok cesur bir şekilde davrandığını dile getirerek korkusuzca bir tavır sergilediğine değinir ki bu bir paradokstur. Sübki anlattığı olayların arkasından tüm bu işlerin sorumlusu Alaeddin Harzemşah'tır der ve hiçbir yerde bu iddiasıyla çelişecek bir bilgi vermez.

Sübki'ye göre Harezmşah'ın ikinci elçi heyetine kötü davranması üzerine ilk tepki, Cengiz'in elçileriyle görüşen ve onlardan bir takım bilgiler alan oğlu Celeleddin tarafından gelir. O, babasına elçilere daha yumuşak davranmasını ve bu meselede Cengiz Han'ı ve Otrar'ın valisini baş başa bırakmasını söyler; ama bunda etkili olamaz. Cengiz Han'ın gelen son elçileri de Harezmşah tarafından öldürülür.⁸³ Sübki, Harezmşah'ın bu şekilde davranmasını, onun yaşlılığına, düşüncesizliğine, sahip olduğu mülk ve ordusunun çokluğunun onu şımartmasına dayandırır. İşte Harezmşah'ın bu son hareketinden sonra Sübki'nin anlatımına göre Cengiz askerlerin toplanmasını emreder ve 615 yılında askerleriyle Otrar'a dayanır. Harezmşah da büyük bir orduyla onu karşılamaya gelir. Yapılan savaşta Harezmşah, Cengiz'in ordusundan birçok kişiyi öldürerek Tatarlara galip gelir. Harezmşah'ın üç kez üst üste galip gelmesi üzerine Cengiz kendi memleketine doğru geri çekilmek zorunda kalır.⁸⁴

Cengiz'in Otrar'a gelmesinden önce İbnü'l-Esîr'de Harezmşah'ın bir saldırısı anlatılır. Buna göre Harezmşah, Cengiz'in ikinci elçilerinin arkasından ordularını hazırlayarak süratli bir şekilde elçiden evvel Moğol diyarına ulaşmak üzere yola koyulmuş ve dört aylık bir mesafeyi kısa sürede almıştı. Moğolların evlerine varmış, buralarda kadın, çocuk ve eşyadan başka hiçbir kimseyi göre-

81 İbnü'l-Esîr, X, 402.

82 İbnü'l-Esîr, X, 403.

83 Sübki, I, 232. İbnü'l-Esîr elçilerden bazılarının sakalları tıraş edilerek geriye gönderildiğini söyler. İbnü'l-Esîr, X, 402.

84 Sübki, I, 234.

memiştir. Bunlara saldırarak her şeylerini ele geçirmiş, kadınları ve çocukları esir alıp geri dönmüştü. O sırada Cengiz, Küçlük Han (veya Güçlük Han) adında birisinin diyarına saldırarak onunla savaşmaktaydı. Cengiz Han muharebeden geri dönerken yolda çoluk çocuklarına karşı Harezmsah'ın girişmiş olduğu saldırıyı haber almış, süratle memleketine ulaşmıştı. Daha ülkelerinden çıkmadan evvel Harezmsah'a yetişmiş ve derhal savaş vaziyetine girerek benzeri işitilmemiş dehşet verici bir savaşa girişmişlerdi. Burada üç gün üç gece sürekli bir savaş yapılmıştı. Bu savaşta her iki taraftan sayılmayacak kadar çok asker öldürülmesine rağmen galip ve mağlûp taraf yoktu. Bu çarpışmalarda Müslümanlardan yirmi bin kişinin şehit olduğu, kâfirlerden ise sayılmayacak kadar çok kimsenin öldürüldüğü görülmüştür. Savaşın dördüncü gecesine girdiklerinde her iki taraf da savaştan hayli bezmiş, yorgun düşmüş idi. Gece karanlık basınca düşman orduları bir kenara çekildiği gibi Müslümanlar da geriye çekilmişti.⁸⁵

Sübki, Cengiz istilasının baş sorumlusu olarak gösterdiği Alaaddin Harezmsah'ın hatalarını anlatmaya devam eder: "Cengiz'in geri çekilmesi üzerine Harezmsah da geri çekilir ve çok büyük bir tedbirsizlik yaparak ordusunu farklı bölgelere dağıtır. İşte bu sırada Cengiz, Harezmsah'a saldırır. Harezmsah askerlerini toplama imkanı bulamadan kaçmak zorunda kalır."⁸⁶ Bu aşamadan sonra Cengiz'in saldırıları artar. Birçok yeri tahrib etmesinin yolu açılır. Sübki, Cengiz'in başarısının Harezmsah'ın güçsüzlüğünden değil başındaki liderinin basiretsizliğinden kaynaklandığını ortaya koyacak başka deliller getirmeye çalışır. Onun getirdiği delil Alaaddin Harezmsah'ın ölmesinden sonra büyük bir askeri gücün onun oğlu Celaladdin'in etrafında toplanması,⁸⁷ Gazne ve Herat'ta Tatarları yenmeleri ve onların elinde bulunan Müslüman esirleri kurtarması,⁸⁸ Cengiz'le mubareze etmesi gibi⁸⁹ bilgilerdir. Bütün bunlar İslâm dünyasının Cengiz'in karşısında hâlâ durabilecek gücüne işaret etmektedir.

Sübki yine bir takım olaylar içerisinde İslâm dünyasının liderlerinin basiretsizliğini ortaya koymaya çalışır. Sübki'nin aktardığına göre: "Cengiz'le mübarezeden sonra Sultan Celaledin geriye doğru çekilerken birçok belde-leri alır. Bunların içinde Gürcüler'in en büyük kalesi olan Tiflis de vardır.⁹⁰ O, Gürcüleri ağır bir hezimete uğrattır. Celaledin'in gücünün zirvesinde olduğu bu sıralarda Cengiz Han'ın oğlu ile evli olan kızkardeşinden bir mektup alır. Kızkardeşi Celaladdin'in inanması için mektubun üzerini, babasından kalma Sultan Muhammed'in ismi nakşedilmiş olan mühürle mühürler. Kardeşi mektupta "Cengiz Han'a senin gücün, kuvvetin, sebatın, askerlerinin çok olduğu

85 İbnü'l-Esîr, X, 403.

86 Sübki, I, 234.

87 Sübki, I, 238.

88 Sübki, I, 238.

89 Sübki, I, 238.

90 Sübki, I, 239.

haberleri ulaşmış ve seninle Ceyhun nehrinin ikiniz arasında paylaşılması üzerine anlaşma yapmak istiyor. Senin onda, onun da senden çıkarı var. Onunla savaşılabileceğin varsa istediğini yap. Aksi takdirde senin durumun ancak onlara rağbet etmekle çözümlenir. Celaleddin ona bir cevap vermediği gibi sulh için bir kapıda açmaz. Rum beldelerine saldırılarına devam eder karşısına çıkan ittifaka yenilir ve İsmaililerin bu yenilgiyi Tatarlara haber vermesi üzerine, Tatarlar yeniden saldırıya geçer ve neticede babası gibi Celaladdin de kaçarak kendi sonunu hazırlar.”⁹¹

Celaleddin’in, Cengiz tehlikesine karşı ortak mukavemet edecek bir güç araması gerekirken, babası gibi, basiretsiz bir şekilde hareket ettiği anlaşılmaktadır. Celaleddin Harezmsah, Tiflis’i Gürcüler’in elinden almış ve askerleri şehri yağmalamış, kadın ve çocukları esir almışlardır. Hatta bu yağma sırasında şehirde yaşayan Müslümanlar da birçok sıkıntılara maruz kalmışlardır.⁹²

O, Ahlat’a saldırdığı esnada Rum beldesinin sahibi Alaaddin Keykubat ile Hulat’ın sahibi Melik Eşref Musa’nın oluşturduğu ittifak ordularından kat be kat üstün olmasına rağmen onlara galip gelememiştir.⁹³ İbnü’l-Esîr⁹⁴ Âmid emîri Melik Mes’ûd, Celaleddin Harezmsah ile Dımaşk emîri el-Melikü’l-Eşref’e karşı bir ittifaktan bahseder ama Sübki böyle bir ittifaktan bahsetmez. Hiçbir önlem almayan Müslümanlar kendi aralarındaki mücadelelere girerek var olan güçlerini de kaybetmişlerdir. Neticede hazırlıksız yakalandıkları Cengiz’in karşısında direnemeyip, Cengiz’e kısa bir sürede bütün Asya’ya hakim olma ödülünü vermişler ve geniş bir imparatorluk kurmalarına da yardımcı olmuşlardır. İslâm alemi derin bir gaflet içine dalmıştır. Bunlar Sübki’nin dikkatini çekmiştir ki bunları ayrıntılı olarak kitabında anlatmıştır.

Brockelmann, Moğol istilasındaki ana sebebin iktisadi sebep olduğunu şu sözlerle vurgular: Evvelce Arapları dünya fütühatına teşebbüs etmeye sevk eden iktisadi sebepler gibi bu istilada da, koyun sürüsü sahipleriyle at sürüsü sahipleri arasında otlak mücadelesi şeklinde ortaya çıkan sebeplerin büyük bir rol oynamış olduğu mümkündür.⁹⁵

İşgal Edilen Şehirlerde Yapılan Tahribat

Cengiz ve ordusunun şehirleri alırken yapmış olduğu tahribat, Sübki’nin üzerinde durduğu konulardan bir diğeri. Hatta Sübki bu tahribatı anlatırken ilginç tanımlamalar da bulunur. Bütün Ehl-i Kitab’ın bilebileceği tarihi şahsiyetlerle Cengiz kıyaslamasını yapar. Ona göre Cengiz vakası “tarihte gerçekleşen olay-

91 Sübki, I, 239.

92 İbnü’l-Esîr, X, 471.

93 Sübki, I, 239.

94 İbnü’l-Esîr, X, 466.

95 Carl Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi (Ter. Neşet Çağatay) Ankara 1964, 264.

ların en kötüsü ve önceki insanların görmediği en büyük musibet, kalplere işlenen bir dehşetti. Bu, neredeyse dağların bile karşısında titreyeceği bir olaydı. İnsanlar Yüce Allah'ın Adem'i yarattığı günden içinde buldukları zamana kadar alemin böyle bir müsibete düçar olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir. Buhtunnasır'ın İsrailoğullarına karşı işlediği cinayetler ve Beytü'l-makdis'i yıkması Cengiz Han'ın yaptığıının yanında az kalır. İskender'in bile on senede malik olduğu yerleri, Cengiz bir senede ele geçirmişti; fakat İskender hiç kimseyi öldürmeden insanları itaate razı kılmıştı Tatarlar ise böyle değildiler."⁹⁶

Aslında bu tasviri İbnü'l-Esîr de yapmıştır. Sübki, İbnü'l-Esîr'in bu bilgilerini olduğu gibi nakletmiştir. İnsanoğulunun yer yüzünde yaşadığı en büyük musibet ve felâketlerden birisi olarak Buhtunnasır'ın İsrailoğullarına karşı giriştiği katliam ve Kudüs şehrini tahrip etmesi olayı kaydedilir. Bu lânetli heriflerin tahrip ettiği ve Müslümanların başına getirdiği felâket ne İsrailoğullarının başına gelen felâkete benzer, ne de Kudüs'ün tahrip edilmesine. Harabeye çevrilen her bir şehir Kudüs'ün başına gelen felâketi yaşamıştır. Yine İsrailoğullarının sayısı Cengiz Han'ın öldürdükleri kişilerin sayısı ile kıyaslanmaz. Çünkü onların tek bir şehirde öldürdükleri insanların sayısı İsrailoğullarından kat kat daha fazlaydı ve belkide yaratılanlar dünyada son bulup yok oluncaya kadar -Ye'cüc ve Me'cüc olayı istisna edilecek olursa- böyle bir olayın bir benzerini daha görmeyeceklerdir.⁹⁷

İbnü'l-Esîr'de geçen Sübki'nin bahsetmediği bir başka bilgi oldukça manidardır. İbnü'l-Esîr, Cengiz Han'ın tahribatlarının çok önceden başladığı ve akıllara durgunluk verecek boyutta olduğunu belirtmiştir. Ona göre Cengiz, kendisinden evvelki Tatar grubunun gelip yerleştiği ve ele geçirmiş olduğu Türkistan diyarına gelerek Kaşgar ve Balasagun şehirlerini ortadan kaldırmış, daha önceden Karahitaylara yaptığı gibi bu bölgedeki insanların en son ferde kadar öldürülmelerini ve tamamen isimlerinin yeryüzünden silinmesini sağlamıştır. Bunun akabinde şunu ifade eder. Şayet birisi çıkar da: "Cenab-ı Allah'ın Hz. Adem'i yarattığı günden bu güne kadar bu büyük felâketin benzeri görülmüş ve yaşanmış değildir" derse mutlaka doğru söylemiş olacaktır. Moğol istilâsı felâketini yazan tarihler bu olayı bütün dehşetiyle ne kadar anlatıp dursalar yine de kıyısından kenarından geçmemişlerdir diyebilirim. Bütün şehirler yakın bir zamanda bu dehşet verici istilânın kendilerine ulaşacağını korkuyla beklemekte idiler.⁹⁸ Bu bilgiler tahribatın ne boyutlara ulaştığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Sübki bir diğer kıyaslamasında Cengiz'i, Deccal'le karşılaştırır. Sübki'ye göre Deccal kendisine uyanları hayatta bırakıp sadece kendisine muhalefet edenleri öldürmekte idi. Cengiz Han ise hiç kimseyi hayatta bırakmadı. Bilakis

96 Sübki, I, 236.

97 Sübki, I, 230.

98 İbnü'l-Esîr, X, 400.

Gazi

Akademik
Bakış

253

Cilt 6 Sayı 11
Kış 2012

kadınları, erkekleri ve çocukları öldürdü. Hamile kadınların karınlarını yarıp içlerindeki ceninleri bile öldürdüler.⁹⁹

Sübki'nin anlatımına göre Cengiz Han'ın tahrib ettiği ilk şehir Buhara olmuştur. O, Buhara'ya yirmibin savaşçı ile gelmişti. Üçgün boyunca Buhara'yı kuşattılar. Buhara halkı Cengiz Han'dan eman diledi. Cengiz Han onlara eman verip Buhara'ya girdi. Kısa bir sürede zorla orayı fethedip hendekte olanlardan bile bir kişi bırakmayıp hepsini öldürdüler. Sonra şehre inip tüccarların mallarını ellerinden aldılar. Sayısını ancak Allah'ın bileceği kadar insan öldürüp, çocukları ve kadınları esir aldılar. Ailelerinin gözleri önünde onlara tecavüz ettiler, daha sonra Buhara'da bulunan evlere, medreselere, mescitlere ve camilere yönelip onları yaktılar. Öyleki Buhara şehri tavanı üzerine çökmüş bomboş bir arazi gibi oldu. Sonra Tatarlar bir grup Müslümanın yanına gelip onlara "Ey insanlar Tatarlar kaçtı sığınaklarınızdan çıkın diye" bağışmalarını istediler. Bunlar da Tatarların bu isteğini yerine getirince onları duyan kişiler yerin altındaki sığınaklarından çıktılar. Tatarlar hem yerin altından çıkanları hem de onları öldürdüler. Onlar bütün şehirlerde de aynı taktiği uyguladılar. Onların amaçları sadece âlemi yıkmak idi.¹⁰⁰

Cengiz'in ilk olarak Buhara şehrine saldırma sebebini diğer kaynakların bilgilerinden öğrenmekteyiz. Kaynaklarımız Buhara'daki asker sayısı hakkında da farklı bilgiler verir. Harezmsah, Buhara'ya İbnü'l-Esîr'e göre 20 bin,¹⁰¹ Nesevî'yi göre 30 bin askerlik takviyede bulunmuştu.¹⁰² Semerkant'a yapılan takviye bunlardan çok fazlaydı. Cengiz'in Semerkant'ın Buhara'dan daha iyi tahkim edildiğini öğrenmesi üzerine ilk olarak Buhara'yı hedef almıştır. Buhara tahribatıyla ilgili olarak kaynaklarda geçen diğer detaylar da Sübki'yi destekler mahiyettedir. Moğollara direnmenin faydasız olduğuna kanaat getiren askerler, büyük bir halk kitlesini de yanlarına alarak üçüncü gün akşamüstü kaleden ansızın fırlayıp bir yarma hareketi sonunda kaçıp savuşmuşlardı ama yine de peşlerini bırakmayan Moğollar tarafından imha edilmekten kurtulamadılar.¹⁰³ Fakat iş, erkeklerin gözleri önünde kadınların ırzına tasalluta gelince artık dayanamayan İmamzade, oğlu ve şehrin kadısı Sadreddin Han, Moğollarla çarpışarak şehit düşmüşlerdir.¹⁰⁴ Reşidüddîn, Ulu Cami ile tuğladan inşa edilmiş bazı saraylar dışında bütün binaların yandığını, 30 binden fazla insan öldürüldüğünü söyler.¹⁰⁵ Yangın ve yıkım Buhara'yı perişan etmişti. O büyük

99 Sübki, I, 230. Buhara halkının kadınları düşman arasında paylaştırınıyordu. Nihayet Buhara şehri sanki dün ortada yokmuşçasına evlerinin çatıları çökmüş, şehir tamamen harabeye dönüşmüş, ıssız bir kent haline gelmişti. Moğollar kadınlara karşı zalimce davranarak hiç bir insanın yapamayacağı şekilde namuslarına musallat oldular. İbnü'l-Esîr, X, 405.

100 Sübki, I, 234.

101 İbnü'l-Esîr, X, 403.

102 Nesevi, 34.

103 Cüzcani, I, 156.

104 İbnü'l-Esîr, X, 405.

105 Reşidüddin, I, 361.

Gazi

Akademik
Bakış

254

Cilt 6 Sayı 11
Kış 2012

ticaret, kültür ve medeniyet merkezi Buhara, yerle yeksan olmuştu. Buhara halkından bazısının yine de kaçıp kurtulduğu anlaşılıyor Ebü'l-Ferec'in nakline göre Buhara'dan Horasan'a kaçabilenlere şu sorulmuştur: "Size nasıl muamele ettiler?" Onlar da şöyle cevap vermişlerdi: "Bize bu çeşit sualleri sorup bizi niçin yoruyorsunuz? Tatarlar geldiler, definelerimizi ortaya çıkardılar, sonra yakıldılar, yağmaladılar ve gittiler. İbret almak isteyen alsın".¹⁰⁶ Cüveynî ise cevabı şöyle kaydeder: "Geldiler, yıktılar, yaktılar, öldürdüler, götürdüler ve gittiler". Ve ekler: "Bunu duyan bilgili kimseler, bu olayın bundan daha veciz bir şekilde anlatılamayacağı görüşünde birleştiler."¹⁰⁷

Buhara'da yapılan tahribatı ancak önceki durumun bilinmesiyle anlayabiliriz. Kaynakların aktarımına göre Buhara mahalleleriyle, çarşılarıyla, büyük yapılarıyla, muhteşem camileriyle, onun üzerindeki sulama arklarıyla, şahane saraylarıyla, dikkat çekecek derecedeki geniş ve taş döşeli sokaklarıyla, yoğun nüfusuyla¹⁰⁸ göze çarpmaktadır. Hatta Makdisi'ye göre Buhara'nın etrafındaki köylerin her biri şehirlere eş büyüklükteydi.¹⁰⁹

İbnü'l-Esîr,¹¹⁰ Buhara tahribatıyla ilgili başka detaylar verir ki bunların içerisinde Cengiz'in savaştaki hile ve taktikleri hakkında önemli bilgiler elde etmekteyiz. Cengiz, önce Buharalıların eman isteklerini olumlu karşılamış ve bu sayede kısa sürede şehre girmeye, onların her türlü yiyecek maddelerini elde etmeye ve iç kalede bulunan askerlere karşı galip gelmeye muvaffak olmuştur. Bunun ardından Cengiz Han, Buhara halkından şehrin ileri gelen adamlarının isimlerinin bir liste halinde hazırlanıp getirilmesini istemiş listede adı bulunanları derhal huzuruna getirtmiş, huzuruna geldiklerinde de onlara Harezşah'ın adamlarının Otrar'da gasp ettikleri o büyük miktarlardaki altın külçeler ve mallar sizin elinizdedir, onu derhal sizden istiyorum demiştir. Nitekim Cengiz, Otrar'a gönderdiği ticaret kervanındaki mallarının bir kısmını böylece elde etmiştir.

Sübki'nin, Cengiz'in yaptığı tahribatlar hakkında ayrıntılı bilgiler verdiği diğer bir şehir Semerkand'dır. Onun anlatımına göre, Cengiz, Buhara'dan sonra Semerkand'a saldırır, burada Cengiz'in karşısına Harezşah'ın elli bin askeri ve halk tabakasından da yetmiş bin kişi çıkar. Cengiz Han bunların hepsini bir saat içinde öldürür ayrıca 50 bin kişiyi esir alır ve onların malını aldıktan sonra onları da öldürür.¹¹¹ Harezşah'ın başşehri Semerkant'ın korumasına daha çok önem verdiği anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklara göre Semerkant'taki Harezmliler asker sayısı, takviye kuvvetlerle birlikte 110 bine ulaşmıştı.¹¹² Cüveynî,

106 Ebü'l-Ferec, II, 506.

107 Cüveynî, I, 159.

108 Yakut, I, 353.

109 Makdisi, 281.

110 İbnü'l-Esîr, X, 404.

111 Sübki, I, 235.

112 Nesevi, 43.

Gazî

Akademik
Bakış

255

Cilt 6 Sayı 11
Kış 2012

Semerkant'a 110 bin kişilik bir ordu yerleştirildiğini, söz konusu ordunun 50 bininin Türk, 50 bininin ise Tacik olduğunu ve 20 filleri bulunduğunu belirtmektedir.¹¹³ Cüzcanî'ye göre ise bu rakam 20 veya 60 bindir. Bu ordunun içinde Türkler, Tacikler, Gurlular ve Karluklar vardır.¹¹⁴ İbnü'l-Esîr, Harezşah'ın Maverâünnehir şehirlerini takviye ederken Semerkant'a 50 bin asker yerleştirdiğini söyler.¹¹⁵ Moğollara karşı yürütülen savaşa bizzat iştirak etmiş olan Nesevi'nin verdiği rakam 40 bin civarındadır.¹¹⁶ Cengiz'in çok büyük takviye yapılan Semerkant'ı kısa sürede almasının sebebi diğer kaynaklardan anlaşılmaktadır. Moğollar her zamanki hileleri üzere önce geri çekilir gibi yaptılar, amaçları kaleden çıkanları çembere almaktı. Semerkantlılar ve askerler, olayın farkına varamayarak düşmanı püskürtüyoruz zannıyla daha da ilerleyip kurulan tuzağa düştüler. Bu çıkış hareketinde İbnü'l-Esîr'e göre 70,¹¹⁷ bir başka rivayete göre 50 bin kişi hayatını kaybetti.¹¹⁸ Buhara'nın düşüşünden takriben bir ay sonra Muharrem 617'de (Mart 1220) ayında Semerkant da düşmüştü.¹¹⁹

İbnü'l-Esîr'in anlatımına göre, Semerkant'a saldırının dördüncü gününde Cengiz, şehir halkından derhal şehri terk etmelerini istemiştir. Ayrıca bu çıkış sırasında oyalanan kimseyi de öldüreceklerini ilân etmişti. Nihayet bütün erkekler, kadınlar, küçük çocuklar hepsi birlikte şehirden dışarı çıkınca Moğallar aynen Buhara halkına karşı giriştikleri yağmayı burada da başlatarak her tarafı talan etmiş, önlerine geleni öldürmüş şehre girerek yağmalamışlardı. Şehirde en büyük camiye ateşe verdikten sonra şehri bu haliyle terk etmişler, bununla da kalmayıp genç bakire Müslüman kızların ırzlarına saldırmış ve mallarını ellerinden almak için halka çeşit çeşit işkenceler uygulamışlardı. Esir almaya gerek duymadıkları kimseleri de kılıçtan geçiren Moğollar Muharrem 617'de (Mart 1220) ayında Semerkant'ı tahrip etmişlerdi.¹²⁰

Bunlardan sonra Cengiz Han Eylel kalesini, Horasan'ı, Rey, Hemedan, Kazvin¹²¹ ve Irak sınırlarını, Azerbaycan ve İran, Şirvan Derbendini, Ellan, Bulgar ve Kıpçak beldelerini mülk edindiler. Orada diğer yerlerde yaptıkları gibi yine öldürme, esir alma ve yakıp yıkma ile meşgul oldular. Sübki bunların tümünün bir senede veya bir seneden biraz daha fazla olan bir süre içinde yapıldığını belirtir.¹²² Bir başka yerde Sübki, Cengiz'in, Müslümanların çok sonraları fethettiği en korunaklı Mazenderan kalesini çok kısa bir sürede zabdettiğini¹²³ ardından

113 Cüveynî, I, 166-167.

114 Cüzcanî, I, 362.

115 İbnü'l-Esîr, X, 403.

116 Nesevi, 41.

117 İbnü'l-Esîr, X, 405.

118 Cüzcanî, I, 313.

119 Cüzcanî, I, 312.

120 İbnü'l-Esîr, X, 406.

121 İbnü'l-Esîr, X, 409 Kazvin'in bu istilâsı sırasında sayılan şehitler kırk bini geçmiş idi.

122 Sübki, I, 236.

123 Sübki, I, 236.

Kazvin'e girip orayı ele geçirdiğini, oranın halkından kırkbin kişi öldürdüğünü¹²⁴ Tiflis, Tebriz, Meraga'yı aldıktan sonra beraberindeki 200.000 savaşçıyla Merv'e yöneldiğini, mallarını ganimet, kendilerini de esir alıp türlü türlü işkencelere maruz bıraktıklarını söyler ve ardından büyük bir rakam vererek sadece bir günde 700.000 kişi öldürdüğünü belirtir.¹²⁵ Daha sonra Tatarlar'ın Nişabur'a geçip Merv halkına yaptıklarının aynısını yaptıklarını belirtir.¹²⁶ Oradan Tus'a oradan da Herat'a geçtiler. Hepsinde de geçmişte yaptıklarının aynısını uyguladılar. Reşîdüddîn, Gurgan'da öldürülenlerin sayısı ile ilgili olarak korkunç rakamlar verir. Ona göre 100 bin esnaf ve sanatkârla kadınları ve çocukları ayıran Moğollar, geri kalan halkı öldürmüşlerdir. Her bir Moğol askeri payına düşen 24 Müslümanı katletmiştir. O gün için orada mevcut Moğol askeri sayısını 50 bin olarak gösteren Reşîdüddîn'in bu hesabınca Harezmi'de öldürülenlerin sayısı bir milyon iki yüz bin civarındadır.¹²⁷ Sübki, Cengiz'in zulümlerinin insanları öldürme ile kalmadığını belirterek daha ayrıntılı bilgiler verir. Tatarlar yeryüzünde imar edilen bir çok yeri ele geçirip yıktılar. Mescitleri, camileri, medreseleri yerle bir ederek bıraktılar. Mushafları ve kitapları yaktılar. Bir şehre girince o şehrin diyeti sadece halkın kanını akıtmakla oluyordu. Bereberindeki yükleri taşıyamadıklarından ateş çukurlarına atıp küle dönüştürürlerdi. Karşılarında birileri durunca askerleri öldürme, talan etme ve esir almayı da artırırlardı.¹²⁸ İbnü'l-Esîr'in ifadesiyle Moğol istilacıların geçtikleri hiç bir şehri yakıp yıkmadan, uğradıkları en ufak bir köyü ateşe verip yağmalamadan geçtikleri vaki değildi. Kendilerine yarayan alıyor, yaramayanların hepsini ateşe atıyorlardı.¹²⁹

Moğolların Merâğa'yı 618/1221 kuşatıp halkını kılıçtan geçirdiği dönemde yaşayan İbnü'l-Esîr'in, konuyla ilgili duygusal betimlemelerine şahit olmaktayız. O şunları söyler: "Nihayet Moğollar Merağa'dan ayrılıp Erbil'e doğru hareket ettiği haberi Musul'a ulaştığında gerçekten endişeye kapılmıştım. Hatta kılıç kuşanabilen savaşçılar bile bundan korkmuştu".¹³⁰

Cengiz'in ordusunun tahrib ettiği şehirlerde zorlandığı yerler de olmuyor değildi. Bunlardan biri Mansûr-Kûh Kalesiydi. Onların altı ay boyunca kaleyi alamamalarının sebebi müstâhkemliği, içinde bulunan savaşçıların kalabalık ve cesur oluşları, aşılmaz surlara sahip bulunması idi. Durum Cengiz Han'a bildirilince, bizzat kendisi yanındaki kalabalık ordularla Mansur-Kûh Kalesi üzerine yürümüştür. Cengiz Han yanında bulunan Müslüman esirleri öne sürüp ilk defa onların savaşmalarını emretmiş, savaşmadıkları takdirde ölümler tehdit etmişti. Ayrıca çevrede ne kadar odun ve kereste varsa bulabildiklerinin

124 Sübki, I, 237.

125 Sübki, I, 237.

126 Sübki, I, 237.

127 Reşîdüddin, I, 378.

128 Sübki, I, 237.

129 İbnü'l-Esîr, X, 411.

130 İbnü'l-Esîr, X, 412.

hepsini toplayıp getirmelerini emretmişti. Toplanan bütün bu odun ve kereste kalasları bir kat diziliyor, üstüne bir tabaka toprak dökülüyordu. Bu şekilde bir kat odun bir kat toprak dökerek muazzam bir tepe oluşturup, Mansûr-Kûh Kalesinin o yüksek surlarının hizasına ulaşacak bir kule meydana getirmiş ve neticede adı geçen kaleyi almıştır.¹³¹

Cengiz ordusu tahribatlarını bazen hilelerle de gerçekleştiriyordu. Bunlardan birine de Merv şehrinde şahit olmaktayız. Cengiz Han'ın oğlu Merv'in emirine "Bize en yakın adamlarının ve yönetimde işe yarayacak kimselerin isimlerini söyle de onları tesbit edip şehrin yönetiminde yardımcı olarak görevlendirip onlara iktalar verelim". Emirın isimlerini verdiği bu kişiler tek tek getirilip Cengiz Han'ın oğlunun huzuruna çıkarılmış ve Moğollar'ın kumandanı derhal bunların tutuklanmasını, hepsinin bağlanıp bir yere hapsedilmesini emretmişti. Bunlar tutuklanıp hapse atıldıktan sonra onlara: "Bize şehrin tüccarlarının, sözü geçenlerinin, zenginlerinin isimlerini en kısa zamanda veriniz. Bunların dışında sanatkârların isimlerini de ayrı bir nüshada, bir kâğıda yazarak, acil olarak teslim ediniz" denmiştir. Onların söyledikleri isimler komutanın huzuruna getirildiğinde hepsi işkenceye uğramış, kelleleri vurularak öldürülmüştü. Bütün bu insanlar Merv halkının gözü önünde tek tek şehit edilmiş, halk ise bunlara bakıp durmuş ve hep birlikte sadece ağlayabilmişlerdi.¹³²

Cengiz Han'ın Ticarete Verdiği Önem

Cengiz'in, Harezşah'a elçileri aracılığıyla ilettiği bir mesajda Cengiz'in ticaret ve onun temsilcileri olan tüccarlara ne derece önem verdiğiine dair açık kanıtlar bulunmaktadır. Sübki'nin anlatımına göre¹³³ Cengiz bu mesajda: "Tüccarlar beldeleri imar eden, meliklere hediye ve güzel eşyaları taşıyan kimselerdir. Niye onlara engel oluyorsun ki! Ben de senin memleketinden gelen tüccarlara engel çıkarmıyorum. Bilakis bölgelerin imarı için sözümüz bir olmalıdır" demektedir. Bundan başka Sübki'nin anlattığı olayların içerisinde verdiği bilgilerde Cengiz'in ticarete verdiği önemi ve onun ülkeler arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesi konusundaki çabalarını tespit edebilmekteyiz. Bunlar: Cengiz'in, Harezşah'a güzel hediyeler göndererek onunla iyi ilişkiler kurmak istemesi, piyasadan haberdar olması, malın değerinden anlaması, halkının ticari durumunu bilmesi, yanına gelen tüccarlara iyi davranması, onları devlet konuk evinde ağırlaması ve ikramda bulunması, iltifat etmesi, onlara niçin memleketine gelmediklerini sorması, tüccarların Harezşah tarafından engellendiğini öğrenince Cengiz Han kendi vandaşlarından Müslüman olan bir ticari heyeti büyük bir maddi güce sahip olan kervan eşliğinde Harezşah'a göndermesi, bu gönderilen tüccarların Harezşah'ın valisi tarafından öldürülmesi üzerine Cengiz'in büyük tepkisi, Cengiz'in bu öldürme hadisesini Harezşah'a

¹³¹ İbnü'l-Esîr, X, 419.

¹³² İbnü'l-Esîr, X, 420.

¹³³ Sübki, I, 232.

Gazi

sorması ve Harezmsah'ı, öldürülen tüccarların Müslüman olmasından ötürü, yaptığı bu işe nasıl müsaade verdin diyerek ayıplaması, bu olayın akabinde hemen savaş açmayıp meseleyi daha detaylı araştırması, neticede Cengiz'in, Harezmsah'ın yaptığı bu işten kesin olarak haberinin olduğunu ve bu işin arkasında olduğunu öğrenmesi üzerine savaş açmasıdır.

Harezmsahla iyi ilişkiler kurmak isteyen Cengiz, ona güzel hediyeler göndererek aslında ticari ilişkiler kuralım mesajlarını da iletmek ister. Büyük bir ihtimaldedir ki Harezmsah, Cengiz Han'ın ticari politikasını bildiği için tüccarlarının Cengiz'in memleketine gitmelerini yasaklamıştır. Bir vesileyle bunu öğrenen Cengiz, bu konudaki hassasiyetini yukardaki sözleriyle Harezmsah'a ileterek ticaret ve onun geliştirilmesi konusunda ortak bir tavırdan bahsetmektedir. 1200'lü yıllarda ticari alanda vücut bulan vesikalar bugünkü modern devlet anlayışının ticari sözleşmelerini hatırlatmaktadır. Ayrıca Cengiz, Harezmsah'a gönderdiği tüccarları kendi halkının içerisindeki Müslümanlardan göndermesi de oldukça ilginçtir. Din kaygısıyla hareket etmediği anlaşılan Cengiz'in bu tutumu örnek alınacak bir uygulamadır. Ticaret yapan, şehirleri imar eden bu tüccarlara Cengiz her türlü desteği vermektedir. Sübki'nin bahsetmediği ama birçok kaynakta karşımıza çıkan yolların güvenliğini sağlamak üzere Cengiz'in görevlendirdiği Karaçiler yine onun ticaret anlayışının ipuçlarıdır. Cengiz, Harezmsah'a Müslüman olmayan tüccarlar da gönderebilirdi; fakat bunların başlarına bir sıkıntı geldiği zaman Cengiz ikilem içerisinde kalacaktı. Bu tavrın ticarete mi yoksa Müslüman olmayan kişilere mi yönelik olduğu konusunda şüpheye düşebilecekti. Bu ikilem içerisine kalmak istemeyen Cengiz, Müslüman tüccarları göndermiş ve Harezmsah'ın ticaret anlayışını çözümlenmeye çalışmıştır. Cengiz, tüm bu ticari ilişkilerin artırılması konusundaki çabaların boşa çıktığını görünce savaştan başka çare bulamamıştır. Cengiz'in ticarete bakışı ile ilgili olarak yukarıda belirtilen Sübki'nin görüşlerini başka kaynaklarda desteklemektedir. Cüveyni tüccarların çok pahalıya mal satabilme imkânı buldukları için Cengiz'in memleketine gittiklerini söyler. Ayrıca o dönemde Cengiz, bütün bölgeleri asilerden ve haydutlardan temizlemiş, yollara "karakçi" ler yerleştirmişti. Bunların görevi, yoldan geçen tüccarın güvenliğini sağlamaktı. Ticaret kervanlarının güven içinde gidip gelmesine müsaade edilmesini istiyor, kendisi de bunu sağlayacağına söz veriyordu. Zeki Velidi Togan da Moğol devrinin tüccar sermayesini teşvik eder mahiyette işlediğini ileri sürmektedir.¹³⁴ Elizabeth Endicott-West ve Thomas T. Allsen (1989) birlikte yaptıkları çalışmalarında Moğol devrinde "ortak" adıyla bilinen tüccarların devlet idaresi ile kurdukları organik ilişkileri betimlemişlerdir.¹³⁵

Cengiz'in Bahaddin Razi başkanlığında gelen heyeti kabulünde kullandığı ifadeler, Harezmsah, onun ülkesi ve ordusu hakkında yeterince bilgi sa-

134 İstenbike Togan, aynı makale, VIII, 239

135 İstenbike Togan, aynı makale, VIII, 239

Gazi

Akademik
Bakış

259

Cilt 6 Sayı 11
Kış 2012

hibi olduğunu gösterir. Kendisini doğunun, Harezmşah'ı da batının efendisi olarak nitelemiştir. Cengiz, ticaret kervanlarının güven içinde gidip gelmesine müsaade edilmesini istiyor, kendisi de bunu sağlayacağına söz veriyordu.¹³⁶ Harezmşah'a gönderdiği bütün elçilerle de bu mesajı gönderiyordu.¹³⁷

Cengiz'in Zekâsı, Liderliği Ve Şahsiyeti

Sübki, bir taraftan Cengiz'i ve onun zulümlerini, gaddarlığını hasımane bir anlayış içinde zemmederken öte yandan onun zekâsını, liderlik ve ikna kabiliyetindeki üstünlüğünü ve şahsiyetini ortaya koyacak birçok olay ve hikaye anlatarak övmektedir. Bazı hikâyeler önemine binaen Sübki'nin anlatımına göre bu makalede detaylı ele alınacaktır. Buna geçmeden önce Sübki, Cengiz'de ne gibi üstünlükler görmüştü? Cengiz'in meziyetleri nelerdi? Gibi soruların cevaplarını vermek gerekir. Sübki'nin anlattığı olayların içinden Cengiz, hata yapmayacak bir akla sahip olması, cömertliği, meseleleri iyi tahlil edebilmesi, bazı konularda kendinden emin bir şekilde hareket etmesi, insanı ikna edebilme kabiliyeti, etkili söz söylemesi, yönetimde kullandığı anayasa niteliğinde bir kitaba sahip olması, güzel düşünceleri ödüllendirmesi, ahlakının güzel olması, ileri görüşlü olması, yönetim anlayışı içinde din ayrımı gözetmemesi, dinlerin öğretilerinden haberdar olması, istişare etmesi ve son kararı kendisinin vermesi, güçlü bir istihbarata sahip olması, savaşta herhangi bir kural tanımaması ve hiçbir ahlaki değer taşınamaması, savaş taktiğini iyi bilmesi gibi açılardan övülmektedir. Sübki'nin eserinde Cengiz, şahsiyet olarak zalim, acımasız, cömert, akıllı, sabırlı, cesaretli, temkinli, gönül almayı bilen, araştırmacı, stratejist, taktisyen, kültürlü, savaşta hileye başvuran, inatçı, fırsatçı bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Cengiz'in yapmış olduğu tüm uygulamalarda liderliğe layık bir kişiliği olduğunu göstermektedir. O güçlü bir otorite kurmuş, etrafındakilere liderliğini kabul ettirmiş ve kanun koyma, düzen ve nizam tesis etme hakkını kullanarak yasa tesis etmiştir.

Burada Sübki, Cengiz hakkında iki önemli olayı ayrıntılı bir şekilde anlatır. Onun anlatımına göre Cengiz'e bir seferinde bazı çiftçiler tarafından üç tane kavun hediye edilmişti. O anda Cengiz Han çiftçilere para vermek için hiçbir haznedarını yanında göremeyince karısına: "Kulağındaki şu iki küpeyi çiftçilere ver" dedi. O küpelerde de gerçekten iki büyük değerli taş vardı. Onlara değer biçilemezdi. Karısı bu değerli küpeleri verme konusunda cimri davrandı ve Cengiz Han'a "yarına kadar düşüneyim" dedi. Cengiz Han da karısına: "Onlar tedirgin bir şekilde geceyi geçirecekler ve belki onlar bundan sonra bir şey elde edemeyecek. Ayrıca şunu bilki o iki küpenin değeri ancak bizde olur". Cengiz Han karısına böyle deyince karısı o küpeleri akıllı onlarda kalmasına rağmen çiftçilere verdi. Çiftçiler o iki küpenin kıymetini bilmedikleri için bin liraya tüccarlara sattılar. Oysa her bir küpenin kıymeti satılan fiyatın kat kat üstündeydi.

¹³⁶ Cüzcani, I, 311.

¹³⁷ Reşidüddin, I, 343.

Görüş

Tüccarlar o iki küpeyi onlardan alıp tekrar Cengiz Han'ın karısına iade ettiler.¹³⁸ Yine Sübki'nin anlatımına göre bir seferinde Cengiz Han *Elyase*¹³⁹ adlı kitabının verdiği hükme göre üç kişinin öldürülmesini emretti. Orada feryat edip ağlayan bir kadını huzuruna getirdiler. Kadına niçin ağlıyorsun diye sorulunca o kadın "bu oğlum, bu kadeşim bu da kocamdır" dedi. Cengiz Han da kadına "bu üçünden birini seç onu serbest bırakayım" der. Kadın da "Koca ve çocuğun tekrar olması mümkündür. Ama kardeşin benzeri olmaz ki" deyip kardeşini tercih edince Cengiz Han'ın hoşuna gider ve onları serbest bırakır.¹⁴⁰

Sübki, Cengiz Han ile ilgili bu türden bir çok hikâyeye vakıf olduğunu; fakat konunun uzamaması için bu iki hikayeye yetindiğini söylemektedir¹⁴¹ ki bu bize Sübki'nin bunları özel seçtiği ve onlardan çok etkilendiği izlenimini vermektedir. Sübki'nin, zalim, gaddar, acıma hissi olmayan, Deccaldan dahi daha kötü bir kişilik olarak sunduğu Cengiz'in, bir anda farklı bir şahsiyetini ortaya koyacak hikâyelere değinmesi oldukça ilginçtir. O, birinci hikâyede cömert, etkili söz söyleme becerisine sahip ve ileri görüşlü; ikinci hikâyede güzel düşüncelere hayran olan, vicdanını dinleyen, acıma hissine sahip ikinci bir Cengiz portresi çizmektedir. Öncelikle şunu söylemek gerekir ki bu detaylar Sübki'nin, Cengiz hakkında birçok kitaplar okuduğunu ve onu çok iyi tanıdığını göstermektedir. Sübki ayrıca kendini zora sokacak bir mecraza girmektedir. Çok kötü olarak tanıttığı, neredeyse hiçbir insani özelliğe sahip olmayan bir kişilik olarak sunduğu Cengiz'in, farklı bir portresini çizerek bir anda okuyucuların zihnini karıştırmaktadır. Bu durum Sübki'nin tutarsızlığı gibi görülsede bu onun aslında tarihcilikteki objektiflik yönüne işaret etmektedir. Sübki, Cengiz'in zulümlerini şiddetle kınamış; ama onun savaş sonrası kendi halkı arasında uyguladığı siyaseti beğenerek Cengiz'in şahsında bir lider portresi çizmiştir. Bu, Sübki'nin gözünden kaçmamış bunu açık yüreklilikle kendi tezini çürütme pahasına belirtmiştir.

Aynı tutumu Edward Gibon'da da görmekteyiz. O, bir yandan Cengiz'in ne kadar zalim olduğundan yakınırken, diğer yandan onun dini hoşgörüsünün derecesini takdir etmiştir.¹⁴² Cengiz Han'ın özellikleri için şunları söyleyebiliriz. O, kendisine çok güvenen, zor durumlarda hâkimiyetini sağlamak için her türlü önlemleri alan, toplu katliamlardan bile kaçınmayan, ayaklanan yerlere karşı acımasız olan bir kişiydi. Cengiz Han zeki ve akıllı birisiydi. Sertliğine rağmen dostlarına karşı son derece cömert ve müşfikti. Hainlere karşı çok sert davranmış, efendilerine ihanet edenleri ölümle cezalandırmıştır. Düşmanı olmuş hü-

138 Sübki, I, 231.

139 Daha geniş bilgi için bak. George Vernadsky, "Cengiz Han Yasası" Türk Hukuk Tarihi Dergisi, I, 1941-42, Ankara 1944. s. 107-132; Curt Alinge, "Moğol Kanunları" Çev. Coşkun Üçök), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, IX/3-4, 1952, 235-261

140 Sübki, I, 231.

141 Sübki, I, 232.

142 Gibbon, Edward. Gibbon's Decline and Fall of the Roman Empire, 6 Cilt, New York, 1966, III, 4.

kümdarlara sonuna kadar bağlı ve sadık kalmış kişileri kendi hizmetine alarak mükâfatlandırmıştır. Himayesine aldığı yoksulları sonuna kadar korumuş, bütün hayatı boyunca onları takip etmiştir. Ordusunda sıkı bir disiplin uygulamış yasaklarına uymayanları şiddetle cezalandırmıştır.

Cengiz ve onun ordusunun başarılı olmasındaki en önemli nedenlerden biri de onların yiyecek sıkıntısı çekmemeleriydi. Çünkü geçtikleri her yerden ganimet olarak aldıkları birçok koyun, sığır ve at ve benzeri hayvanlar olduğu için bunları kesiyor ve sadece et yiyorlardı. Onlar köpek ve domuz dâhil her türlü hayvanı kesip yiyebiliyorlardı. Bineleri de aynen sahipleri gibi yerleri tırnakları ve ayaklarıyla eşerek bitkilerin köklerini kazıyıp yiyor ve arpaya pek ihtiyaç duymuyorlardı. Moğollar bunun için gelip konakladıkları yerlerde herhangi bir şeye ihtiyaç duymuyorlardı.¹⁴³ Yine onların askeri başarılarını anlatan ilginç bir anekdot İbnü'l-Esîr'de geçmektedir. O, bizzat ülkesine gelen Gürcü elçilerden duyduğu bilgilerde Gürcülerden birisinin kendine şunları anlattığını ifade eder: "Kim ki Tatarlar mağlûp oldu veya adamları esir alındı diye konuşup anlatırsa sakın onun bu sözlerini doğru kabul etmeyiniz; buna karşılık kim ki Tatarlar önüne çıkını öldürdü ve galip geldiler derse onu tasdik ediniz. Bu adamlar savaştan kesinlikle kaçmazlar. Bir seferinde bir Moğol askerini esir almıştık. Adam kendisini bindiği attan aşağı atmış ve başını Sürekli bir taşla vurarak esir olmaktansa ölümü tercih etmişti".¹⁴⁴

İbnü'l-Esîr'in anlatımına göre onlar güneşe tapınmakta ve hiç bir şeyi yasak ve haram kabul etmemekte idiler. Kadınlarla nikâhlanmanın ve nikâh ile bir kadına yaklaşmanın ne olduğunu bilmedikleri gibi bir erkek bir kadınla cinsel ilişki kurar, biraz sonra bir başka erkek gelir aynı işi yapardı. Doğan çocukların ise kime ait olduğu, babalarının kim olduğu bilinmezdi.¹⁴⁵

Cengiz'in ikinci elçilerini Harezmsah'ın öldürmesi üzerine bir tepeye çıktığı bilinmektedir ki bu bilgi bize Cengiz'in bazı kutsal kabul ettiği değerleri olduğunu göstermektedir. Grousset'e göre bu tepe, Burkan Kaldun Dağı'dır. Cengiz, "bir hac ziyareti gibi" dağın üstüne çıkmış, bağlılığının ifadesi olarak Moğol usulünce borkünü çıkarmış,¹⁴⁶ kemerini omuzlarına asmış, dokuz defa yere diz çöküp tevbe ve istiğfar etmiş, üç gün gece gündüz yalvarmıştı.¹⁴⁷ Grousset, Cengiz'in bu hareketinin daha sonra ananevi bir özellik kazandığını belirtir.¹⁴⁸ Cengiz, başka dinlere mensup insanlara karşı belli bir mesafe içinde kalmaya özen göstermiş olup onlara dini bir baskı yapmamıştır. Onun halkının içinde çok sayıda Müslümanlar olduğu ve yeri geldiği zaman bunları devleti temsilen Müslüman ülkelere elçi olarak gönderildiği bilinmektedir.

143 İbnü'l-Esîr, X, 400.

144 İbnü'l-Esîr, X, 416.

145 İbnü'l-Esîr, X, 400.

146 Moğolların Gizli Tarihi, 41; Ebü'l-Ferec, II, 482; Reşidüddin, I, 344.

147 Reşidüddin, I, 344.

148 Grousset, 215.

Sonuç

Cengiz Han'ın liderliğinde (1155-1227) başlayan büyük bir kısmı onun idaresi altında bir kısmı da onun ölümünden sonra halefleri tarafından devam ettirilen seferler Asya'nın tamamını özellikle İslâm dünyasını derin şekilde etkilemiştir. Bu etkiyi değişik açılardan değerlendirmek mümkündür. Bizim ilgimizi çeken yukarıda zikrettiğimiz Sübki'nin kafasında kurguladığı bir plan dâhilinde sıraladığı olaylar olmuştur. Bir nevi siyasi tarih şeklinde anlatılan olaylar zinciri içerisinde aslında onun yorumlarını ve kanıtlarını görebilmekteyiz.

Dünya tarihinde önemli bir etkisi olan Cengiz olayını değerlendiren diğer yazarlarla Sübki'nin bakışı arasında çok önemli farklar tespit edildi. Müslüman bir tarihçi olan, zulüm gören tarafta bulunan Sübki, bu meseleye sadece Cengiz'e bir lanetleme dizileri içerisinde bakmıyor bir eleştirel bakışla da Müslüman dünyasının Cengiz karşısındaki kahramanlarının gafletini gözler önüne seriyor. Harezmsâhlar hakkındaki kayda değer eleştirileri Sübki'nin çoğu Müslüman tarihçilerden ayrılan yönü olsa gerek. Bu ve bunun gibi çok farklı bakış açıları ile Cengiz olayına yaklaşan Sübki'nin düşüncelerinin ele alınması bu sahada yeni tezlerin gündeme gelmesine ve yine bu konudaki değerlendirmelerin zenginleşmesine katkı sağlayacaktır.

Alaaddin Muhammed karşılaşılan problemin ciddiyetini yeterince kavrayamamış, bu nedenle alması gereken pozisyonu da alamamıştır. Özellikle İslâm kültür ve medeniyetinin iki önemli şehri Buhara ve Semerkant, istilanın ardından ağır bir muameleye maruz kalmış, halkı katledilirken, bütün maddi ve manevi birikimleri Moğollarca yağma ve tahrip edilmiştir. Müslümanların ölümüne, birçok şehrin yakılıp yıkılmasına sebep olan ve daha birçok tarihî neticeler doğuran bu savaşta Alaaddin'in sorumluluğu çok büyüktür. Tüm bunlara onun gururu, dar düşüncesi ve tamahkârlığı neden oldu. Gamidi'nin ifadesiyle Cengiz'in muhteşem imparatorluğunu kurmasına Müslümanların çok büyük etkisi olmuştur.

Aynı hata iyi bir savaş adamı olan fakat buna karşılık izlediği siyasetin babasının takip ettiği siyasetten pek de geri kalmadığı Celaledin'de de görmekteyiz. Şayet diğer İslâm devletleri ve ordularını yanına alabilseydi, buna ekleyeceği askerî dehâsiyle şüphesiz Moğollar karşısında başarılı olabilecek ve atalarının devletini yeniden ihyâ edebilecekti. Fakat o yıkılan devletin farkında olamamış gibi çevredeki komşularına hâlâ büyük bir imparatorluğu idare eden hükümdar edasıyla davranması herkesi kendisine küstürmüştür. Cengiz'in vakasını İbnü'l-Esîr'in şu sözleri çok güzel özetlemiştir: "Korkarım ki bizden sonra gelecek nesiller bu Moğol istilâsının kaleme alınarak tarih kitaplarına yansadığını okuyunca böyle bir olayı pek doğru kabul etmeyecek ve buna bir türlü inanmayabileceklerdir".

Gazi

Akademik
Bakış

263

Cilt 6 Sayı 11
Kış 2012

Kaynaklar

- Aknerli Grigor, *Oğku Milletini Tarihi*, (Ter. Hrant Andreasyan), İstanbul, 1954.
- BARTHOLD, Vasiliy Vladimiroviç, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (nşr. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990.
- CARL, Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, (trc. Neşet Çağatay) Ankara 1964.
- CURT, Alinge, "Moğol Kanunları" (Çev. Coşkun Üçok), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, IX/3-4, 1952.
- CÜZCANİ, Ebu Ömer Minhacüddin Osman b. Muhammed el-Cüzcani, *Tabakatu Nasırı*, (nşr. Abdülhay Habibi), I-II, Tahran 1984.
- DİYARBEKRİ, Hüseyin bin Muhammed bin el-Hasan 1574, *Et-Tarih Ü'l-Hamis Fi Ahvâli Enfesi Nefis*, yr, 1303, I-II.
- Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türkî*, (DTCF Kütüphanesindeki Osmanlıca Nüsha).
- Ebü'l-Ferec, Gregory (Bar Hebraeus) 684/1286, *Abu'l-Farac Tarihi*, (Ter. Ömer Rıza Doğrul), I-II, Ankara 1987.
- G. Le. Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, Cambridge 1905.
- GAMİDİ, Sa'd b. Muhammed Huzeyfe Müsfir el-Gamidi, *Sükutu'd-devleti'l Abbasiyye*, Beyrut, 1981.
- GEOFF, Watson, *1200-1800 Yılları Arasında Batı'daki Orta Asya İmajı*, Türkler Ansiklopedisi, VIII, 334
- GİBBON, Edward, *Gibbon's Decline and Fall of the Roman Empire*, 6 Cilt, New York, 1966.
- GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, (Ter. M. Reşat Uzmen), İstanbul 1993.
- HAMEVİ, Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah el-Hamevi (626/1228), *Mu'cemu'l-Buldan*, I-V, Beyrut ts.
- İSTAHİRİ, Ebu İbrahim b. Muhammed el-Farisi el-Istahri, *Mesalikü'l-Memalik*, (nşr. M. J. De Goeje), Leiden, 1967.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesir, (774/1326), *El-Bidaye Ve'n-Nihaye*, I-XIV, Beyrut 1966, XIII.
- İbn Sâ'i, Ali b. Enceb İbn Sâ'i el-Bağdadi(674/1275), *Kitabü Muhtasar Ahbaru'l-Hülefa*, Bulak, 1309/1891.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr (630/1232), *El-Kamil Fi't-Tarih*, (muh. Muhammed Yusuf Dakkak, Beyrut, 2010, I-X.
- İbnü'l-Futi, El-Havadisü'l-Cami'a Ve't-Tecaribü'n-Nafi'a Fi Mieti's-Sabi'a, (nşr. Muslihuddin Cevad), Bağdat, 1932.
- KAFESOĞLU, İbrahim, "Türkler, Moğollar ve Cengiz'in Milliyeti", *Türk Yurdu*, S. 252, (Ocak 1956).
- LAMB, Harold, *Cengiz Han*, (Çev. Ali Ünal), İstanbul 1987.
- MAKDİSİ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Makdisi, *Ahisenü't-Tekasim Fi Ma'rifeti'l-Ekalim*, Leiden 1877.

Gör

- Manghol-Un Niuça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-Shi), *Moğolların Gizli Tarihi*, Ter. Ahmet Temir, Ankara 2010.
- MATTHIAS, Heiduk, *Ortaçağ'da Avrupalıların Göçebe Topluluklara Bakışı, Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002.
- MORİEDGA, D'ohsson, *Tarih-i Moğol*, [trc. Mustafa Rahmi (Balaban)], İstanbul 1340-1342/1920-1923.
- NESEVÎ, Şihabüddin Muhammed b. Ahmed Nesevi (662/1264), *Celalüttin Harezemşâh*, [trc. Necip Asım (Yazıksız)], İstanbul 1934, 34.
- NESEVÎ, Şihabüddin Muhammed b. Ahmed Nesevî (662/1264), *Siratu's-Sultan Celaleddin Mengüberti*, (nşr. O. Houdas), Paris 1891.
- ÖZDEMİR, H. Ahmet, *Moğol İstilasası Cengiz ve Hülagu Dönemleri*, İstanbul, 2005.
- Reşîdüddîn b. Fazlullah el-Vezir b. İmamüddevele Ebü'l-Hayr Muvaffikuddevele et-Tabib el-Hemedani(717/1318), *Cam'iu't-Tevarih*, (Ter. Abdülbaki Gölpınarlı) İstanbul, tarih yok.
- SPULER, B, *el-Âlemu'l-İslâmî fi'l-Asri'l-Moğoli*, (trc. Halid İsa Esad), Dımaşk 1987.
- SPULER, B, *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü) Ankara, 1987.
- SÜBKİ, Tacüddin Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdülkafi es-Sübki (771/1369), *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, (Tah. Mustafa Abdülkadir Ahmed Ata) Beyrut, 1999.
- Tahirü'l-Mevlevi, *Cengiz ve Hülagu Mezalimi*, İstanbul 1322/1904.
- TEMİR, Ahmet, "Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002.
- TOGAN, İstenbike, "Çinggis Han ve Moğollar", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002.
- VERNADSKY, George "Cengiz Han Yasası", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, 1941-42, Ankara 1944.
- Ya'kubi, Ahmed b. Ebu Ya'kub İshak b. Ca'fer b. Vehb b. Vadih Ya'kubi (283/897), *Tarihu'l-Ya'kubi*, I-II, Beyrut ts.